

PRIRUČNIK

za prilagođavanje obuka
za odrasle sa stečenim
motoričkim smetnjama

Co-funded by
the European Union

PRIRUČNIK

za prilagođavanje obuka
za odrasle sa stečenim
motoričkim smetnjama

Autori

Agencija za kvalifikacije - AZK (Beograd, Republika Srbija)

prof. dr Časlav Mitrović
Sladana Baralić
Nataša Ćirić
Milena Grbović
Samir Hodžić
Milica Jelić Mariokov
Sofija Karalić
Brankica Kocić
Zoran Spasić
Nataša Veselinović

Resursni centar za specijalnu edukaciju - RCSE (Beograd, Republika Srbija)

prof. dr Goran Nedović
prof. dr Fadilj Eminović
prof. dr Ivana Sretenović

Socijalna zadruga Humana Nova - HN (Čakovec, Republika Hrvatska)

Ivan Božić
Karolina Kraljić
Višnja Majsec Sobota

Institut za simboličku analizu i razvoj informacionih tehnologija - IPAK (Velenje, Republika Slovenija)

prof. dr Stanko Blatnik
dr Sanja Selimović

Autori	3
Lista najčešće upotrebljvanih skraćenica	7
Uvod	9
O projektu	9
Nosilac i partneri	10
Ciljevi projekta	11
Očekivani rezultati	12

1. KLASIFIKACIJA INVALIDITETA

1.1. Statistički pokazatelji po zemljama	13
1.2. Definicija i klasifikacija invaliditeta	14
1.3. Motorički poremećaji – osnovne karakteristike	15
1.4. Klasifikacija motoričkih oštećenja	17

2. OBRAZOVANJE

2.1. Vrste obrazovanja	20
2.2. Neformalno obrazovanje odraslih	20
2.3. Neformalno inkluzivno obrazovanje odraslih osoba sa stečenim motoričkim smetnjama	21

3. METODE I TEHNIKE OBUČAVANJA ODRASLIH OSOBA SA STEČENIM MOTORIČKIM SMETNJAMA

3.1. Individualizacija procesa obučavanja osoba sa stečenim motoričkim smetnjama	23
3.2. Primena koncepta Univerzalne matrice	24
3.3. Stvaranje inkluzivnog okruženja za obučavanje osoba sa stečenim motoričkim smetnjama	29
3.4. Inkluzivna komunikacija u obučavanju osoba sa stečenim motoričkim smetnjama	30
3.5. Obučavanje kadrova u obrazovanju odraslih za rad sa osobama sa stečenim motoričkim smetnjama	32
3.6. Podrška edukatora u procesu samoaktualizacije potencijala osoba sa stečenim motoričkim smetnjama	33

4. RAZUMNO PRILAGOĐAVANJE U OBRAZOVANJU ODRASLIH ZA OSOBE SA STEČENIM MOTORIČKIM SMETNJAMA

4.1. Prostorno prilagođavanje	37
4.2. Tehničko prilagođavanje	44

5. PRIMERI DOBRE PRAKSE

Republika Srbija	51
Republika Hrvatska	52
Republika Slovenija	53

6. PREPORUKE I SMERNICE

Prilagodite metode obučavanja uvođenjem fleksibilnijih metoda obučavanja i tehnika rada sa odraslima	55
Predvidite različite vidove predstavljanja informacija i koristite različite vrste tehnologija u procesu obučavanja	56
Planirajte prilagođavanje vremenske dinamike obuke	56
Omogućite fleksibilnost načina provere stečenih znanja i veština	56
Planirajte aktivnosti kojima se podstiče saradnja između polaznika obuke	57
Podstičite kulturu davanja povratnih informacija	57
Omogućite edukatorima pristup odgovarajućim oblicima stručnog usavršavanja, resursima i uslugama podrške	57
Zaključak	63
Prilog	65
Literatura	85

LISTA NAJČEŠĆE UPOTREBLJIVANIH SKRAĆENICA

Skraćenica	Značenje
ASOO	Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih
AT	Asistivna tehnologija
AZK	Agencija za kvalifikacije
EU	Evropska unija
HKO	Hrvatski kvalifikacijski okvir
HN	Socijalna zadruga Humana Nova
HZJZ	Hrvatski zavod za javno zdravlje
IPAK	Institut za simboličku analizu i razvoj informacionih tehnologija
JPOA	Javno priznati organizator aktivnosti obrazovanja odraslih
NPK	Nacionalna profesionalna kvalifikacija
NOKS	Nacionalni okvir kvalifikacija Srbije
NU	Narodni univerzitet
OSI	Osobe sa invaliditetom
PPU	Priznavanje prethodnog učenja
RCSE	Resursni centar za specijalnu edukaciju (Beograd, Republika Srbija)
SURS	Republički zavod za statistiku Slovenije (Statistični urad Republike Slovenije)
SUTŽO	Slovenački univerzitet za treće životno doba
UTŽO	Univerzitet za treće životno doba
UDL	Univerzalni dizajn za učenje (Universal Design for Learning)
UN	Ujedinjene nacije

UVOD

O projektu

Obrazovanje odraslih, kao ključni aspekt društvenog i profesionalnog razvoja, potrebno je prilagoditi potrebama svih pojedinaca, uključujući i one sa specifičnim izazovima poput stečenih motoričkih smetnji. S obzirom na to da osobe sa stečenim motoričkim smetnjama često nailaze na prepreke koje otežavaju njihov pristup obrazovnim mogućnostima, postoji potreba za inkluzivnim obrazovnim praksama koje će im omogućiti ravnopravno učešće u društvenim, profesionalnim i obrazovnim tokovima.

Važno je prepoznati da su to neretko osobe koje više nisu u mogućnosti da se bave poslovima koje su ranije obavljale ili za koje su se školovale. Usled toga, mnoge prelaze iz kategorije radno aktivnog u kategoriju socijalno ugroženog stanovništva. Kroz prilagođene programe obuka, pruža im se šansa da razviju nove veštine, pronađu alternativne karijerne puteve i održe svoj status u okviru radno aktivnog stanovništva.

Projektom ***Putevi inkluzivnog učenja: prilagođavanje programa obrazovanja odraslih za osobe sa stečenim motoričkim smetnjama – AdaptED***, želimo da pružimo konkretne smernice i strategije koje će omogućiti inkluzivnost postojećih obrazovnih obuka. Kroz saradnju sa partnerima iz različitih zemalja i sektora, ovaj projekat nastoji da prilagodi trenutne obrazovne prakse i obezbedi ravnopravan pristup obrazovanju za osobe koje se suočavaju sa izazovima zbog stečenih motoričkih smetnji.

Konačan rezultat projektnih aktivnosti je priručnik koji ima za cilj da edukatorima, kreatorima politika i organizacijama koje se bave obrazovanjem odraslih pruži praktične informacije, smernice i preporuke za razvoj i implementaciju inkluzivnih strategija. Priručnik je nastao kao proizvod zajedničkog rada međunarodnog tima stručnjaka i obuhvata ne samo teorijske smernice već i konkretne primere dobre prakse. Priručnik je prevashodno baziran na znanjima i iskustvima autora, ali i na informacijama koje su im u toku izrade pružili predstavnici zainteresovanih ciljnih grupa.

Priručnik je prvenstveno namenjen edukatorima i organizatorima različitih aktivnosti obrazovanja odraslih, ali i svim pojedincima i institucijama – poslodavcima, nevladinim organizacijama, javnim ustanovama i drugima – koji se na bilo koji način bave obrazovanjem odraslih osoba ili u svom radu dolaze u kontakt sa osobama sa stečenim motoričkim smetnjama.

Priručnik je ujedno i praktičan alat koji olakšava uvođenje principa inkluzivnosti u obrazovne programe, čineći ih pristupačnijim osobama sa motoričkim smetnjama. Na taj način, odrasli polaznici ne samo da stiču nove radne veštine i digitalnu pismenost, već se i osnažuju da aktivno traže odgovarajuće zaposlenje i dalje doprinose svojoj zajednici.

Nosilac i partneri

Agencija za kvalifikacije - AZK (Beograd, Republika Srbija) osnovana je od strane Vlade Republike Srbije 7. septembra 2018. godine, sa ciljem unapređenja i osiguranja kvaliteta na svim nivoima razvoja i implementacije Nacionalnog okvira kvalifikacija u Srbiji (NOKS). Nadležnosti Agencije obuhvataju razmatranje inicijativa za nove i unapređenje postojećih kvalifikacija, pružanje stručne i administrativno-tehničke podrške sektorskim većima, kao i pripremu standarda kvalifikacija. Agencija vodi Registar NOKS-a koji obuhvata tri podregistra (Podregistar nacionalnih kvalifikacija, Podregistar standarda kvalifikacija i Podregistar javno priznatih organizatora aktivnosti obrazovanja odraslih), vrši priznavanje stranih školskih i visokoškolskih isprava, kao i procenu studijskih programa u skladu sa propisima. Takođe, u nadležnosti Agencije je akreditovanje programa obuka organizacija koje stiču status javno priznatog organizatora aktivnosti obrazovanja odraslih (JPOA), kao i za spoljašnja proveru kvaliteta rada ovih organizacija. Agencija prati aktivnosti karijernog vođenja i savetovanja i implementaciju usluga karijernog vođenja i savetovanja. Aktivno saraduje i sa domaćim i međunarodnim institucijama i organizacijama, što doprinosi jačanju kapaciteta na nacionalnom i internacionalnom nivou. Agencija ima centralnu ulogu u koordinaciji aktivnosti i nosilac je projekta, koristeći svoje bogato iskustvo u procesima i standardima akreditacije kako bi obezbedila poštovanje priznatih kriterijuma kvaliteta.

Resursni centar za specijalnu edukaciju - RCSE (Beograd, Republika Srbija) je nevladino i neprofitno udruženje koje okuplja stručnjake i naučnike iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije. Osnovano je 10. septembra 2012. godine sa ciljem razvoja i unapređenja nauke i prakse specijalne edukacije i rehabilitacije kroz različite aktivnosti. RCSE, kao partner na projektu Putevi inkluzivnog učenja: prilagođavanje programa obrazovanja odraslih za osobe sa stečenim motoričkim smetnjama – AdaptED, ima ulogu u obezbeđivanju stručnih i praktičnih smernica. Doprinos udruženja se može sagledati kroz nekoliko aspekata: pružanje relevantnih znanja iz oblasti specijalne edukacije; identifikacija najčešćih prepreka u radnom okruženju osoba sa stečenim motoričkim smetnjama; kreiranje konkretnih preporuka za prevazilaženje identifikovanih prepreka koje će pomoći poslodavcima, zaposlenima i stručnjacima da implementiraju prilagođavanja u radnom okruženju za osobe sa stečenim motoričkim smetnjama; testiranje predloženih programa u stvarnom radnom okruženju i analiza povratnih informacija u cilju unapređenja sadržaja; širenje informacija kako bi došle do šire publike i bile praktično primenjene.

Socijalna zadruga Humana Nova - HN (Čakovec, Republika Hrvatska) je neprofitno društveno preduzeće orijentisano na radnu integraciju i zapošljavanje ranjivih grupa: osoba sa invaliditetom, dugotrajno nezaposlenih te ostalih društveno isključenih i marginalizovanih pojedinaca. Kroz radne procese ponovne upotrebe i reciklaže tekstila te procese tekstilne proizvodnje, kao i razne prateće aktivnosti, poštujući principe cirkularne ekonomije, Humana Nova omogućuje ranjivim grupama sticanje novih znanja i veština, čime se podstiče njihov profesionalni razvoj. Saradujući sa institucijama relevantnim u području profesionalne rehabilitacije, obrazovanja i zapošljavanja, HN osnažuje kompetencije ranjivih pojedinaca, sa naglaskom na osobe sa invaliditetom. Primenom principa razumnog prilagođavanja, kako u arhitektonskom smislu, tako i u tehničkom, omogućava se usvajanje teorijskih znanja i praktičnih veština te njihova primena u stvarnim radnim uslovima, što povećava konkurentnost i zapošljivost osoba sa invaliditetom na tržištu rada.

Institut za simboličku analizu i razvoj informacionih tehnologija - IPAK (Velenje, Republika Slovenija), osnovan 2000. godine, posvećen je unapređenju razvoja i primeni informacionih tehnologija, kao i promovisanju nauke, izuma i inovacija. Tim instituta takođe se fokusira na obrazovne metode koje podržavaju kreativnost, kreativne zajednice i volonterizam, kao i na regionalni razvoj, društvene inovacije i humanitarne aktivnosti. IPAK je posvećen razvoju usluga koje koriste osobe sa invaliditetom i unapređenju pristupa tehnologiji za sve. Institut se bavi edukacijom (kursevi, radionice), izdavaštvom (knjige i druge publikacije), te istraživačkim radom (aktivna istraživačka jedinica). Do sada je IPAK učestvovao u brojnim evropskim i nacionalnim projektima u okviru sledećih programa: Eureka, PHARE, Minerva, LifeLong Learning Programme, Central Europe, Cross Border Collaboration Slovenija-Hrvatska, IPA Bosna i Hercegovina, FP7, Erasmus+. IPAK održava redovne kontakte sa istraživačima iz inostranstva, slovenačkim kompanijama i institucijama. Partneri IPAK-a dolaze iz EU, Jugoistočne Evrope i SAD-a. IPAK je nosilac 9 patenata i 4 žiga zaštićenih pri Slovenačkom zavodu za intelektualnu svojinu.

Svaki partner daje doprinos kroz svoju mrežu i strategiju angažovanja zajednice, čime se promovišu inkluzivnost obrazovanja, priručnik i rezultati projekta. Kolektivni uticaj ove saradnje prevazilazi granice lokalnih zajednica, obuhvata širi krug zainteresovanih strana te doprinosi širem društvenom napretku ka inkluzivnosti.

Ciljevi projekta

Dugoročni cilj projekta je da ostvari transformativni uticaj, rešavajući urgentnu potrebu za inkluzivnim praksama u obrazovanju odraslih, sa posebnim fokusom na osobe sa stečenim motoričkim smetnjama. Ovaj cilj, koji smo istakli kao ključni, podrazumeva razvoj i implementaciju strategija koje će učiniti obrazovne programe dostupnijim i za ovu specifičnu grupu. Kroz zajednički rad, oslanjajući se na ekspertizu partnerskih organizacija i primenu inovativnih metoda, nastojali smo da definišemo okvire za implementaciju održivih modela inkluzivnog obrazovanja odraslih.

U kontekstu Erasmus+ poziva, projekat je usklađen sa horizontalnim prioritetom „Inkluzija i različitost u svim oblastima obrazovanja, obuke, mladih i sporta”, potvrđujući tako značaj inkluzivnih obrazovnih praksi i njihovu ključnu ulogu u savremenom društvu. Poseban naglasak stavljen je na razvoj konkretnih strategija za omogućavanje ravnopravnog pristupa obrazovnim programima osobama sa stečenim motoričkim smetnjama sa ciljem obezbeđivanja jednakih mogućnosti i poboljšanja pristupačnosti obrazovnih institucija za ovu grupu.

Jedan od specifičnih ciljeva projekta je podučavanje edukatora i trenera o metodologijama inkluzivne nastave, kako bi razvili veštine za efikasno adresiranje različitih obrazovnih potreba. Ovaj pristup omogućava primenu inkluzivnih praksi u svakodnevnom radu, čime se daje doprinosu prioritetu „Unapređenje kompetencija edukatora i drugog osoblja uključenog u obrazovanje i obuke”, sa posebnim fokusom na pristupačnost i podršku prilagođenu potrebama polaznika obuka.

Takođe, jedan od ključnih ciljeva jeste razvoj specijalizovanih obrazovnih sadržaja koji će se baviti jedinstvenim potrebama za učenjem osoba sa stečenim motoričkim smetnjama. Kroz ovaj proces, težilo se razvijanju prilagođenih obrazovnih praksi koje će odgovarati specifičnim potrebama ove grupe, čime se direktno doprinosi temama „Invalidnost i zapošljivost”.

Nadalje, razvijen je sveobuhvatan priručnik koji nudi najbolje prakse i smernice za integraciju osoba sa stečenim motoričkim smetnjama u obrazovni sistem, konkretno u neformalno obrazovanje odraslih. Ovaj priručnik predstavlja ključni alat za širenje inkluzivnih praksi i unapređenje njihove primene u obrazovnim institucijama, a usklađen je sa prioritetom „Inkluzija i različitost u svim oblastima obrazovanja, obuke, mladih i sporta”.

Primarna ciljna grupa su edukatori i osoblje uključeno u programe obrazovanja odraslih, kao i organizacije koje pružaju tu vrstu obrazovanja. Takođe, projektom želimo da obuhvatimo osobe koje se suočavaju sa izazovima zbog stečenih motoričkih smetnji, sa namerom da im se omogući pristup inkluzivnom obrazovanju i sticanje veština potrebnih za povratak na tržište rada. Koristi od projekta mogu da imaju stručnjaci u oblasti specijalnog obrazovanja i rehabilitacije, kreatori politika i predstavnici svih relevantnih institucija.

Očekivani rezultati

Prilagođavanjem obrazovnih programa osobama sa stečenim motoričkim smetnjama očekuje se povećanje njihove uključenosti u procese učenja i osposobljavanja. Aktivno uključivanje samih korisnika u kreiranje i prilagođavanje obuka rezultira programima koji su funkcionalno i sadržajno usklađeni sa njihovim stvarnim potrebama. Na taj način, programi doprinose razvoju novih veština, jačanju postojećih kapaciteta i podsticanju profesionalnog i ličnog razvoja. Dodatno, očekuje se povećana motivacija za obrazovanje, realno sagledavanje sopstvenih mogućnosti, formulisanje ostvarivih ciljeva, kao i razvoj konstruktivnog odnosa prema učenju i sopstvenom napretku. Dugoročno, ovakav pristup doprinosi većoj zapošljivosti, socijalnoj inkluziji i stvaranju društvenog okruženja koje prepoznaje i vrednuje različitosti.

KLASIFIKACIJA INVALIDITETA

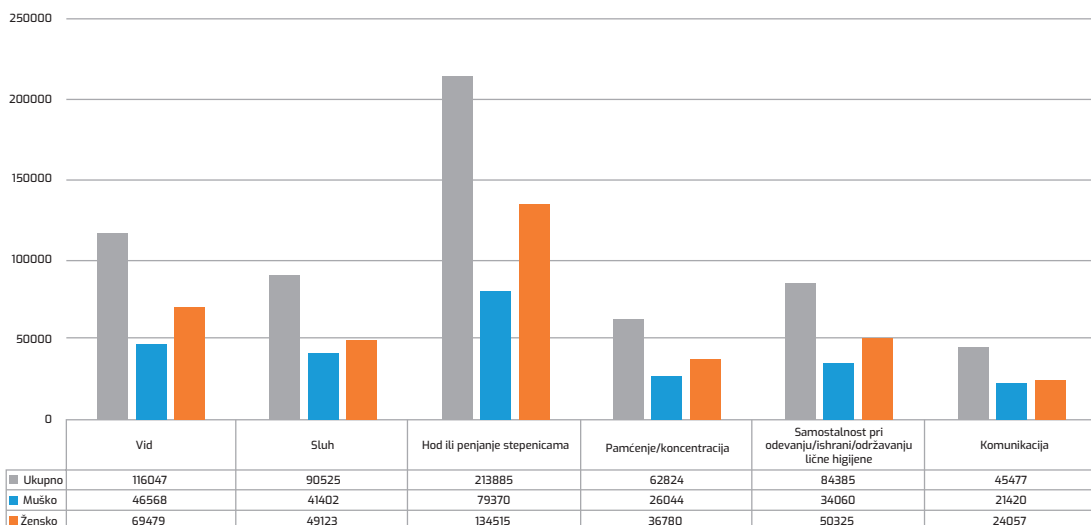
1.1. Statistički pokazatelji po zemljama

Ujedinjene nacije (UN) ukazuju na to da je jedan od deset stanovnika svake zemlje osoba sa invaliditetom (OSI). Stoga je svakoj državi bitno da raspolaže odgovarajućim podacima o osobama sa invaliditetom što predstavlja neophodan uslov za donošenje strateških dokumenata, kao i za planiranje odgovarajućih preventivnih mera i programa.

Republika Srbija

Prema podacima Popisa stanovništva iz 2022. godine, ukupan broj stanovnika u Republici Srbiji je 6.526.707 (48.6% muškaraca i 51.4% žena). Od ovog broja, 356.404 su OSI starije od dve godine, što čini oko 5.5% ukupnog stanovništva. U odnosu na polnu strukturu, broj OSI ženskog pola veći je u odnosu na broj OSI muškog pola (58.4% vs 41.6%). U skladu sa podacima do kojih se došlo tokom poslednjeg popisa, probleme sa vidom prijavjuje 116.047 osoba, sa sluhom 90.525, sa hodom/penjanjem uz stepenice 213.885, pamćenjem/koncentracijom 62.824, samostalnošću 84.385, komunikacijom 45.477 (izvor: Popis 2022 - Republički zavod za statistiku).

Republika Hrvatska

Republika Hrvatska je donela Zakon o Registru osoba sa invaliditetom (NN 64/01, NN 63/22) koji propisuje način prikupljanja, obrade i zaštite podataka o OSI. Registar se vodi u Hrvatskom zavodu za javno zdravlje, a počeo je sa radom 2002. godine. Na bazi podataka prikupljenih u Registru svake godine se objavljuje najmanje jedan Izveštaj o osobama sa invaliditetom u Republici Hrvatskoj. Izveštaj sadrži opšte socio-demografske podatke o OSI, podatke o vrstama oštećenja, oštećenjima funkcionalnih sposobnosti i o vrstama pomagala koje OSI koriste, prikazano na nivou Republike Hrvatske kao i za svaki okrug posebno.

Poslednji Izveštaj o osobama sa invaliditetom u Republici Hrvatskoj objavljen je u septembru 2024. godine (<https://www.hzjz.hr/periodicne-publikacije/izvjesce-o-osobama-s-invaliditetom-u-republici-hrvatskoj-2024-g/>).

Prema podacima iz navedenog izveštaja u Republici Hrvatskoj je na dan 16.9.2024. godine bilo 653.577 OSI, što čini 17% ukupnog stanovništva. Od ovoga broja 55.5% OSI je muškog, a 44.5% ženskog pola. Najveći broj njih 46.6%, su uzrasta 65+, dok je 41.1% u radno aktivnom dobu (20 - 64 godine).

Na osnovu podataka iz Registra zaposlenih osoba sa invaliditetom, koji se vodi pri Hrvatskom zavodu za penziono osiguranje, u Republici Hrvatskoj je zaposleno 23.325 osoba sa invaliditetom, što čini 8.7% od broja OSI u radno aktivnom dobu, odnosno 3.5% od ukupnog broja OSI.

Republika Slovenija

Među stanovnicima Evropske unije (EU), više od 15% čine OSI, dok je u Sloveniji njihov udeo oko 12–13%, što znači da ih (prema procenama) nije značajno manje nego u celoj EU. Zvaničnih podataka o broju OSI u Sloveniji nema, ali se taj broj procenjuje na osnovu upisa u registre pojedinih kategorija invalidnosti. Pretpostavlja se da u Sloveniji ima između 160.000 i 170.000 OSI (radnih invalida, dece i mladih sa posebnim potrebama, vojnih i ratnih invalida, osoba sa umerenim, teškim i teškim mentalnim i najteškim telesnim oštećenjima). Od toga, oko 8% OSI poseduje rešenje o invalidnosti u skladu sa različitim zakonima, dok preostalih 5% (prema procenama invalidskih organizacija ili njihovog članstva) čine osobe sa većim telesnim oštećenjima.

1.2. Definicija i klasifikacija invaliditeta

Prema definiciji, sadržanoj u Konvenciji o pravima OSI, čije su sve tri partnerske zemlje potpisnice, OSI su one osobe koje imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja u sadejstvu sa različitim barijerama mogu otežati puno i efektivno učešće ovih osoba u društvu na osnovu jednakosti sa drugima.

Invaliditet klasifikujemo (grupišemo) prema:			
Uzrocima nastanka	Vremenu nastanka	Stepenu i težini	Vrstama oštećenja
<ul style="list-style-type: none"> • nesreće • bolesti • povrede i slično 	<ul style="list-style-type: none"> • urođeni • stečeni 	<i>nivo oštećenja funkcionalnih sposobnosti</i>	<ul style="list-style-type: none"> • oštećenja vida • oštećenja sluha • gluvoslepoća • oštećenja govorno-glasovne komunikacije • oštećenja lokomotornog aparata • oštećenja centralnog nervnog sistema • oštećenja perifernog nervnog sistema • oštećenja drugih organa i organskih sistema, hromosomopatije, urođene anomalije i retke bolesti • intelektualna oštećenja • poremećaji iz spektra autizma • mentalna oštećenja • više vrsta oštećenja

1.3. Motorički poremećaji – osnovne karakteristike

Motorički poremećaji smanjuju funkcionalne, edukativne, socijalne i adaptivne potencijale. Reč je o grupi različitih patoloških stanja koja su urođena ili stečena, koja imaju progresivan ili neprogresivan karakter i čija pojava kod svakog pojedinca podrazumeva specifičnost. Motorička oštećenja mogu se odnositi na poteškoće grube i/ili fine motorike ruku i/ili nogu, kao i na smetnje u održavanju ravnoteže tela, što otežava i/ili onemogućava svakodnevno funkcionisanje OSI.

Etiološko poreklo je različito, kao i tok bolesti, ali je imenitelj zajednički i podrazumeva zavisnost od pomoći druge osobe pri svakodnevnim životnim aktivnostima, školovanju i profesionalnom (radnom) angažmanu.

Motorički poremećaj posmatra se kroz:

- vreme nastanka,
- prirodu oštećenja,
- evoluciju patoanatomskih i funkcionalnih promena,
- opseg i kvalitet ispada motoričkih funkcija,
- povezanost sa ispadima u drugim sistemima i organima.

Republika Srbija

Prema popisu stanovništva iz 2022. godine, u Republici Srbiji 356.404 osoba ima neki oblik invaliditeta. Specifični podaci o broju osoba sa motoričkim smetnjama nisu detaljno razrađeni u dostupnim izvorima. Međutim, u skladu sa globalnim statističkim trendovima, pretpostavka je da je od ukupnog broja OSI u Republici Srbiji u proseku oko 7–8% osoba sa motoričkim smetnjama.

Republika Hrvatska

Prema podacima iz Izveštaja o osobama sa invaliditetom od 16. 9. 2024. u Republici Hrvatskoj je 322.282 osobe sa motoričkim smetnjama (osobe sa oštećenjima lokomotornog aparata, i centralnog i perifernog nervnog sistema), što čini 49.3% od ukupnog broja OSI. To je 8.3% od ukupnog broja stanovnika u Republici Hrvatskoj, što odgovara statistici prema kojoj je prosečno 7 – 8% telesnih invalida u svakoj populaciji.

Na osnovu podataka dobijenih od Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo (HZJZ) u Republici Hrvatskoj je 3.1% (ili 20.780) osoba sa urođenim invaliditetom, a 96.9% OSI ima stečeni invaliditet. Ako se ovaj procenat primeni na osobe sa motoričkim smetnjama, dolazimo do podatka da je u Republici Hrvatskoj 9.990 osoba sa urođenim, a 312.292 osobe sa stečenim motoričkim oštećenjem.

Republika Slovenija

Prema dostupnim podacima Kancelarije za statistiku Republike Slovenije, ukupan broj stanovnika prema popisu iz 2023. godine je 2.120.937. Iako nema tačnih podataka o broju stanovnika sa invaliditetom, procene ukazuju na to da ih ima oko 8%, odnosno 170.000. Značajan deo stanovništva u Republici Sloveniji ima poteškoće u kretanju, što naglašava potrebu za dodatnim istraživanjima i uspostavljanjem jedinstvenih registara radi boljeg praćenja i podrške ovoj populaciji. Od ukupno 936.483 zaposlenih u Republici Sloveniji, broj zaposlenih OSI iznosi 35.769 odnosno 3,8% (izvor Republički zavod za statistiku Slovenije - SURS).

Specifičnosti u vezi sa motoričkim smetnjama

Motorička oštećenja značajno utiču na smanjenu pokretljivost i samostalnost OSI, a time posledično i na njihovu izolovanost od socijalnih kontakata, što može štetno uticati na njihovo mentalno zdravlje. Sa većom vidljivošću oštećenja raste i pojava stigmatizacije, nedostatka emocionalne ravnoteže i smanjenih adaptivnih potencijala OSI, kako na sopstveni invaliditet, tako i na životno i radno okruženje.

Koliko i kako će određeni motorički poremećaj uticati na celokupno funkcionisanje OSI, zavisi od vrste i težine oštećenja i od uzrasta u kom je oštećenje nastalo.

Što je oštećenje teže i okolini vidljivije, veće su posledice po razvoj same osobe. Ukoliko je poremećaj nastao u ranijem životnom dobu, predviđa se bolja adaptacija na nove životne okolnosti. Kasnije javljanje motoričke smetnje, kao svojevrsni psihički traumatski događaj, ima za posledicu veće teškoće prilagođavanja same OSI te osim medicinske rehabilitacije zahteva i dodatnu psihosocijalnu podršku.

1.4. Klasifikacija motoričkih oštećenja

S obzirom na to koji je deo organizma pretrpeo oštećenje, motoričke poremećaje delimo na:

- oštećenja lokomotornog aparata,
- oštećenja centralnog nervnog sistema,
- oštećenja perifernog nervnog sistema.

Oštećenja lokomotornog aparata

Lokomotorni aparat, odnosno sistem za kretanje, čine kosti, mišići i zglobovi. U najčešća oštećenja lokomotornog aparata ubrajamo: patuljasti rast (nanosomija), gigantizam, rahitis, osteomijelitis, artritis, amputacije udova, deformacije kičmenog stuba, itd.

Oštećenja centralnog nervnog sistema

Centralni nervni sistem deo je nervnog sistema u ljudskom telu i sastoji se od mozga i kičmene moždine. Centralni nervni sistem zauzima najveći deo nervnog sistema i utiče na pokretanje svih delova tela. Motoričke teškoće posledica su bolesti ili povrede bilo kojeg dela centralnog nervnog sistema. U najčešća oštećenja centralnog nervnog sistema ubrajamo: encefalitis (upala moždanog tkiva), meningitis (upala moždanih ovojnica), kraniocerebralne povrede, dečju paralizu, multiplu sklerozu, tumore mozga, cerebralnu paralizu, moždani inzult (udar), itd.

Oštećenja perifernog nervnog sistema

Periferni nervni sistem sastoji se od nerava i ganglija, koji su smeštenih izvan centralnog nervnog sistema, a povezuju mozak i kičmenu moždinu sa ostatkom tela. U najčešća oštećenja perifernog nervnog sistema ubrajamo: hernije diska, neuropatije, polineuropatije, mijasteniju gravis, itd.

OBRAZOVANJE

Obrazovanje je organizovan proces sticanja ishoda učenja, odnosno znanja, veština, sposobnosti i stavova u cilju razvoja ličnosti. Ono omogućava intelektualni, emocionalni i socijalni razvoj pojedinca, osnažujući ga za samostalno razmišljanje, donošenje odluka i snalaženje u različitim životnim situacijama. Predstavlja osnov za celoživotno učenje koje se temelji na razvoju sposobnosti pojedinca da kontinuirano uči, prilagođava se promenama i aktivno doprinosi društvenom, kulturnom i ekonomskom životu savremenog društva.

Celoživotno učenje je koncept koji podrazumeva učenje tokom celog života, uključuje sve oblike učenja i podrazumeva učestvovanje u različitim oblicima obrazovnih aktivnosti tokom života, sa ciljem stalnog unapređivanja potrebnih ličnih, građanskih, društvenih i kompetencija potrebnih za rad. U kontekstu brzih tehnoloških promena, digitalizacije i transformacije radnih mesta, celoživotno učenje omogućava sticanje i razvoj ne samo stručnih, već i ključnih kompetencija, kao što su digitalna pismenost, komunikacija, rešavanje problema, timski rad i sposobnost prilagođavanja.

Za OSI, celoživotno učenje ima ključnu ulogu u unapređenju kvaliteta života, profesionalne integracije i socijalne inkluzije. Ovaj vid učenja im omogućava da steknu nove veštine, prošire svoja znanja i postanu aktivni članovi društva, uprkos urođenim ili stečenim fizičkim i drugim smetnjama.

2.1. Vrste obrazovanja

Osnovni oblici obrazovanja obuhvataju formalno i neformalno obrazovanje, kao i informalno učenje, koji zajedno čine celoviti sistem obrazovanja usmeren ka razvoju pojedinca tokom celog života. Razumevanje razlika i međusobnih povezanosti između ovih oblika obrazovanja ključno je za suštinsko shvatanje koncepta celoživotnog učenja, ali i za kreiranje inkluzivnih obrazovnih politika.

FORMALNO

Organizovani procesi učenja koji se ostvaruju na osnovu planova i programa nastave i učenja osnovnog i srednjeg obrazovanja i studijskih programa visokog obrazovanja.

NEFORMALNO

Organizovani procesi učenja odraslih koji se ostvaruju na osnovu posebnih programa, radi sticanja znanja, veština, sposobnosti i stavova usmerenih na rad, lični i socijalni razvoj.

INFORMALNO

Proces samostalnog sticanja znanja, veština, vrednosti, stavova i sposobnosti odraslih, u svakodnevnom životnom, radnom i socijalnom okruženju.

2.2. Neformalno obrazovanje odraslih

Neformalno obrazovanje odraslih obuhvata organizovane obrazovne aktivnosti koje se odvijaju van formalnog obrazovnog sistema, a usmerene su na sticanje znanja, veština i kompetencija relevantnih za lični, profesionalni i društveni razvoj. Ovaj vid obrazovanja je fleksibilan, praktično orijentisan i prilagođen potrebama odraslih polaznika, bilo da je reč o stručnom usavršavanju, razvoju ključnih kompetencija ili transverzalnih veština. Neformalno obrazovanje odraslih najčešće se realizuje u formi obuka, radionica, seminara, treninga i sličnih obrazovnih aktivnosti koje organizuju različite institucije, udruženja i poslodavci.

Neformalno obrazovanje odraslih predstavlja ključni odgovor na izazove koje donose brze promene na tržištu rada. U uslovima tehnološkog napretka, digitalizacije i nestajanja tradicionalnih zanimanja, odrasli sve češće imaju potrebu da steknu nova ili unaprede postojeća znanja i veštine. Neformalno obrazovanje, zahvaljujući svojoj fleksibilnosti, pristupačnosti i usmerenosti na kompetencije, omogućava brzu i efikasnu reakciju na nove zahteve poslodavaca i društva. Ovaj vid obrazovanja predstavlja važan instrument za povećanje zapošljivosti, profesionalnu mobilnost i aktivno učešće odraslih u savremenom društvu.

Za OSI, neformalno obrazovanje može odigrati ključnu ulogu u njihovoj profesionalnoj integraciji i socijalnoj inkluziji. Programi neformalnog obrazovanja mogu biti prilagođeni potrebama OSI i mogu obuhvatiti različite oblasti, od tehnologije i zanata do psihosocijalnih veština. Takođe, neformalni obrazovni programi često nude fleksibilnost u pristupu i metodi nastave, što je od velike koristi za osobe koje se suočavaju sa fizičkim ili mentalnim izazovima.

2.3. Neformalno inkluzivno obrazovanje odraslih osoba sa stečenim motoričkim smetnjama

Inkluzivno obrazovanje podrazumeva obrazovni sistem koji pruža jednak pristup obrazovanju svim pojedincima, bez obzira na njihove fizičke, mentalne ili socijalne razlike. Zasniva se na principima jednakosti, poštovanja različitosti i stvaranju okruženja u kojem svi učenici mogu ostvariti svoj potencijal. Uključivanje OSI u proces obrazovanja ne samo da omogućava njihov razvoj, već doprinosi i razbijanju stereotipa i predrasuda u društvu.

Inkluzivno obrazovanje za odrasle osobe sa stečenim motoričkim smetnjama podrazumeva pre svega prilagođavanje postojećih obrazovnih programa kroz prilagođavanje prostora, primenu prilagođenih nastavnih metoda, korišćenje asistivnih tehnologija, izuzetno i primenu individualizovanog pristupa s obzirom na specifične potrebe osoba, a sve sa ciljem da se omogući njihova puna participacija u obrazovnom procesu.

Neformalno inkluzivno obrazovanje za odrasle osobe sa stečenim motoričkim smetnjama zahteva primenu pristupa koji su fleksibilni i omogućavaju ovim osobama da učestvuju u obrazovnim aktivnostima. Ovaj vid obrazovanja uključuje:

- onlajn kurseve i radionice, koji su posebno pogodni jer omogućavaju polaznicima da uče sopstvenim tempom i iz udobnosti sopstvenog doma;
- prilagođene materijale kao što su audio-knjige, video lekcije i druge adaptacije koje pomažu osobama sa stečenim motoričkim smetnjama da lakše pristupe sadržaju;
- podršku u vidu personalizovanih usluga koje pružaju asistenti za učenje, pomoć pri fizičkom kretanju i pristup specijalizovanim tehnologijama.

METODE I TEHNIKE OBUČAVANJA ODRASLIH OSOBA SA STEČENIM MOTORIČKIM SMETNJAMA

Metode i tehnike obučavanja odraslih osoba sa stečenim motoričkim smetnjama trebalo bi da budu fleksibilne, inkluzivne i prilagođene potrebama koje proizlaze iz posledica njihovog invaliditeta.

Pristup neformalnom obrazovanju odraslih osobama sa stečenim motoričkim smetnjama može se osigurati kroz:

- individualizaciju procesa obučavanja i primenu koncepta Univerzalne matrice;
- stvaranje inkluzivnog okruženja za obučavanje i promovisanje inkluzivne komunikacije;
- edukaciju kadrova u obrazovanju odraslih za rad sa osobama sa stečenim motoričkim smetnjama.

3.1. Individualizacija procesa obučavanja osoba sa stečenim motoričkim smetnjama

Jedna od ključnih strategija za obučavanje odraslih osoba sa stečenim motoričkim smetnjama je individualizacija procesa obučavanja, što može obuhvatiti i izradu individualnog plana obučavanja. Primarno je utvrditi vrstu i stepen invaliditeta, kao i proceniti specifične potrebe osobe sa stečenim motoričkim smetnjama. Nakon toga, neophodno je prilagoditi program obrazovanja odraslih, metode nastave kao i oblike podrške koje se ovim polaznicima tokom obuke pružaju. Organizovanje individualnih razgovora i sesija, dobijanje redovnih povratnih informacija od strane predavača i drugih polaznika, kao i izrada prilagođenih materijala za učenje, samo su neki od načina pružanja individualizovane podrške koja je potrebna odraslim osobama sa stečenim motoričkim smetnjama kako bi što uspešnije završili određeni program obuke.

Trebalo bi imati u vidu da svaki polaznik sa stečenim motoričkim smetnjama ima jedinstvene potrebe, te da je svaku od tih potreba neophodno razmotriti pri prilagođavanju programa obuka, kako bi se ovi polaznici što bolje i efikasnije uključili u obrazovni proces. Zato u svakom trenutku naglasak mora biti na pojedinačnom polazniku, a ne na tipu i/ili vrsti invaliditeta. Pristupi prilagođavanju programa koji se oslanjaju isključivo na tip odnosno vrstu invaliditeta, na njihova obeležja i određene generalizacije, zastareli su i nikako nisu prihvatljivi.

Individualizovani pristup u neformalnom obrazovanju odraslih zasniva se na inicijalnoj proceni stečenih znanja, veština i sposobnosti potencijalnih polaznika, a može obuhvatiti i sprovođenje postupka profesionalne orijentacije. U skladu sa tim, neophodno je da pružaoci obuka prvo utvrde koje kompetencije (znanja, veštine, sposobnosti i stavove) poseduju osobe sa stečenim motoričkim smetnjama, a potom i da im pruže podršku u izboru odgovarajućeg programa obuke za ono zanimanje koje u najvećoj mogućoj meri odgovara njihovim psihofizičkim sposobnostima. Pri tome bi trebalo uzeti u obzir i motivaciju osobe sa stečenim motoričkim poteškoćama.

Pristup kojim se zastupa mišljenje da postoje specifična zanimanja za određene grupe i vrste invaliditeta nije odgovarajući. Naime, zlatno je pravilo da je za OSI prikladno svako zanimanje koje odgovara njenim preostalim radnim sposobnostima, prethodno stečenim znanjima, veštinama i sposobnostima, kao i osobinama ličnosti i motivaciji.

Cilj individualizacije procesa obučavanja jeste da se osobama sa stečenim motoričkim smetnjama osigura što brže i efikasnije dostizanje planiranih ishoda učenja. Naglasak je na identifikovanju i iskorišćavanju postojećih znanja i veština, kao i potencijala osobe sa stečenim motoričkim oštećenjima, pri čemu se uz pomoć prilagođene metodologije i razumnog prilagođavanja smanjuju teškoće u savladavanju programa obuke koliko god je to objektivno moguće. Ovo je dvosmeran proces koji podrazumeva saradnju svih učesnika u procesu obučavanja OSI. Fokus je na fleksibilnosti osobe koja obučava i mogućnostima modifikacije samog programa i načina obučavanja uz aktivnu i kontinuiranu uključenost polaznika - osobe sa stečenim motoričkim smetnjama.

3.2. Primena koncepta Univerzalne matrice

Poštujući načelo neophodnosti individualizacije obuke, Univerzalna matrica nudi jasnu strukturu i procese za prilagođavanje programa obuka i uključivanje osoba sa stečenim motoričkim smetnjama (i ostalih OSI) u proces obučavanja.

Univerzalna matrica za prilagođavanje programa osobama sa stečenim motoričkim smetnjama, kao i sa drugim vrstama invaliditeta, sastoji se od 5 ključnih faza:

FAZA 1: Prikupljanje informacija

Prvi korak u praćenju Univerzalne matrice, u skladu sa kojom se može vršiti izbor vrste prilagođavanja programa obuke osobama sa stečenim motoričkim smetnjama, jeste prikupljanje informacija. Cilj je da se proverí na koji način i u kojoj meri sve ove informacije mogu potencijalno uticati na uspešnu realizaciju programa obuke i postizanje planiranih ishoda učenja.

Prikupljanje informacija o invaliditetu (prikupljanje podataka o vrsti i stepenu smetnji koje su posledica invaliditeta osobe sa stečenim motoričkim smetnjama)

Za adekvatno uključivanje osobe sa stečenim motoričkim smetnjama u proces obučavanja važno je saznati koje su konkretno poteškoće sa kojima se osoba suočava. Najvažniji izvor informacija i ono od čega uvek treba da pođemo je sam pojedinac. Naglasak je na otvorenoj i dobronamernoj komunikaciji u kojoj obe strane imaju mogućnost da podele sve što smatraju bitnim za saradnju. Ponekad će osoba ponuditi konkretnu dijagnozu, a ponekad će samo opisati prirodu svojih poteškoća i izazova sa kojima se svakodnevno susreće. Najčešće će ponuditi na uvid medicinsku i drugu dokumentaciju i u tom slučaju slobodno je proučite. Vaša je zajednička odgovornost da razmotrite u kojoj će meri opisane motoričke smetnje uticati na uspešnost pohađanja programa obuke.

Ponekad su i osobe koje su u pratnji OSI relevantan izvor informacija. Pri tome je važno da svaka komunikacija sa njima bude realizovana u prisustvu OSI, koja se interesuje za edukaciju.

Takođe, preporučljivo je istražiti dodatne izvore informacija. U stručnoj literaturi postoje provereni sadržaji koji nude relevantne informacije o pojedinim vrstama invaliditeta i njegovim posledicama. Osim toga, treba imati u vidu da u mnogim većim gradovima postoje udruženja i savezi koji okupljaju osobe sa sličnim poteškoćama. Takve organizacije često imaju različite resurse koji vam mogu olakšati uključivanje OSI u vaš obrazovni program.

Prikupljanje informacija o osobama sa invaliditetom (prikupljanje podataka o relevantnim karakteristikama OSI: sklonostima, dosadašnjim stečenim znanjima i iskustvima, hobijima, dodatnim zdravstvenim poteškoćama i potrebama, načinima zadovoljavanja potreba vezanih za vrstu invaliditeta)

Važno je upoznati pojedinca i njegove lične karakteristike, odnosno informisati se o tome na koji način se nosi sa izazovima koji nastaju kao rezultat stečenih motoričkih smetnji. Ovde treba naglasiti da imamo pravo da tražimo samo one podatke koji su nužni za uključivanje u proces obučavanja, bez zadiranja u privatnost osobe. Polaznik ima pravo da odbije razgovor o ovim temama, ali u tom slučaju organizator obuke ima pravo da ga ne uključi u proces obučavanja jer nema dovoljno potrebnih i relevantnih podataka.

Prikupljanje informacija o potencijalnim vrstama prilagođavanja (prikupljanje informacija o vrstama prilagođavanja u odnosu na identifikovanu vrstu invaliditeta)

U okviru prve faze prikupljanja informacija korisno je saznati na koje se sve načine u procesu obučavanja mogu kompenzovati poteškoće koje proizlaze iz određene vrste invaliditeta izborom različitih vidova razumnog prilagođavanja. Za specifične smetnje postoje prilagođene i proverene metode i tehnike obučavanja, kao i odgovarajuće asistivne tehnologije. Važno je naglasiti da ne morate postati stručnjak za određenu vrstu smetnje, već je potrebno da budete kreativni u korišćenju svih dostupnih resursa kako biste osobu sa stečenim motoričkim smetnjama uključili u svoj program obuke.

U ovoj fazi ponovno se ističe značaj otvorene i jasne komunikacije i prostor za razmenu ideja između predavača i OSI. Često će sam polaznik već imati predlog za potrebna prilagođavanja. Kako biste došli do dodatnih ideja i praktične pomoći, obratite se organizacijama i stručnjacima za rad sa OSI.

FAZA 2: Izbor odgovarajuće vrste prilagođavanja

Faza izbora odgovarajuće vrste prilagođavanja podrazumeva proces tokom kojeg se analiziraju prethodno prikupljene informacije, kako bi potencijalno prilagođavanje bilo u skladu sa procesom neformalnog obrazovanja odraslih i kako bi se donela odluka o prilagođavanju koje će biti primenjeno.

Kriterijumi na osnovu kojih se procenjuje funkcionalnost i primerenost potencijalnog prilagođavanja programa obuke jesu kriterijumi korisnosti, ekonomičnosti, svrsishodnosti i održivosti.

Kako bi utvrdili da li prilagođeni programi mogu ispuniti navedene kriterijume, realizatori obuka treba da odgovore na sledeća pitanja:

- Da li bi odabrano prilagođavanje bilo korisno za OSI – potencijalnog polaznika sa stečenim motoričkim smetnjama?

Princip korisnosti

Iako su neka prilagođavanja standardna i povezana sa određenom vrstom invaliditeta, to ne znači da će odgovarati svim OSI. Da bi prilagođavanje programa obuke bilo korisno podrazumeva se da potencijalni polaznik obuke treba da zna kako da funkcionalno koristi ponudena prilagođavanja i praktično ih primenjuje u procesu obučavanja.

- **Da li bi odabrano prilagođavanje bilo prihvatljivo za pružaoca usluga neformalnog obrazovanja odraslih?**

Princip ekonomičnosti

U kontekstu principa ekonomičnosti, važno je odrediti u kojoj je meri prihvatljiva razlika između uloženog i onoga što se dobija prilagođavanjem programa obuke. Iako svi imamo pravo da učestvujemo u obrazovanju odraslih, prilagođavanje programa obuke ne treba da ugrozi integritet nijedne strane u procesu obučavanja. Ako je odabrano prilagođavanje zadovoljilo princip korisnosti, ali njegovo sprovođenje prevazilazi mogućnosti kako pružaoca obuke, tako i polaznika, potrebno je potražiti drugu vrstu prilagođavanja. Ukoliko niste uspeli da pronađete alternativni, zadovoljavajući način da prilagodite program obuke osobi sa stečenim motoričkim smetnjama, ispravno je ne uključiti polaznika u obrazovanje odraslih. Na taj način štitite samu osobu sa stečenim motoričkim smetnjama, ali i održavate standarde vlastite usluge.

- **Da li će odabrano prilagođavanje programa doprineti dostizanju planiranih ishoda učenja?**

Princip svrsishodnosti

Uspeh svakog programa obučavanja meri se ispunjavanjem unapred definisanih ishoda učenja. Stoga bi nakon završetka programa obuke, uz razumno prilagođavanje i primenu asistivnih tehnologija, svaka OSI trebalo trebalo da je u mogućnosti da dostigne postavljene ishode učenja. Naime, izabrana vrsta prilagođavanja programa obuke treba da u najvećoj mogućoj meri vodi sticanju planiranih ishoda učenja.

- **Da li bi odabrano prilagođavanje bilo održivo tokom čitavog procesa obučavanja?**

Princip održivosti

Osim toga što je bitno da prilagođavanje programa bude korisno, ekonomično i svrsishodno, izuzetno je važno da bude i održivo, tako da se može sprovesti tokom celog trajanja obuke. Potrebno je realno proceniti organizacione kapacitete i ponuditi samo ono što se može realizovati. Pored toga, treba voditi računa i o tome da za svakog potencijalnog polaznika – osobu sa stečenim motoričkim smetnjama, treba izraditi zasebnu, novu procenu, o eventualnim sličnostima sa posledicama stečenog invaliditeta nekog od prethodno procenjenih polaznika.

FAZA 3: Sprovođenje odabranog prilagođavanja

Kada odaberete odgovarajuću vrstu prilagođavanja programa obuke, koja zadovoljava sve kriterijume, spremni ste da uključite osobu sa stečenim motoričkim smetnjama u svoj program obuke. Ovo je vrlo izazovna faza jer sada treba proveriti kako odabrano prilagođavanje funkcioniše u praksi. Dakle, sledi njena praktična primena i provera u stvarnim okolnostima. Postoji velika verovatnoća, ako smo pažljivo odradili prethodne korake, da će u praksi sve ići onako kako smo zamislili. Međutim, treba imati u vidu da može doći i do nepredviđenih okolnosti, a koje mogu uticati na konačni ishod obučavanja.

FAZA 4: Provera funkcionalnosti prilagođavanja

Bitno je da tokom procesa obučavanja u kontinuitetu proveravamo da li odabrano prilagođavanje programa obuke i dalje ispunjava sva četiri kriterijuma. Navedeni kriterijumi ne samo da omogućavaju uključivanje OSI, već i izjednačavanje njihovih mogućnosti sa mogućnostima ostalih polaznika obuka. Razgovorom sa polaznicima i posmatranjem procesa obučavanja možete prikupiti informacije bitne za procenu funkcionisanja samog prilagođavanja.

Realizatori obuka mogu proveriti funkcionalnost i efikasnost prilagođavanja obuke odgovorom na sledeća četiri pitanja:

- Da li se prilagođena obuka pokazala kao korisna za osobe sa stečenim motoričkim smetnjama?
- Da li je prilagođavanje dugoročno prihvatljivo za organizaciju koja realizuje obuku?
- Da li je sprovedeno prilagođavanje doprinelo dostizanju planiranih ishoda učenja?
- Da li je ovakvo prilagođavanje održivo tokom čitavog procesa obučavanja?

FAZA 5: Donošenje odluke o funkcionalnosti prilagođavanja

U okviru ove faze neophodno je izvršiti analizu prikupljenih podataka u kontekstu ispunjavanja principa korisnosti, ekonomičnosti, svrsishodnosti i održivosti i donošenje odluke o nastavku aktivnosti prilagođavanja obuke osobama sa stečenim motoričkim smetnjama.

Ukoliko se utvrdi da prilagođavanje programa obuke funkcioniše u svim elementima, preporuka je da se nastavi sa daljim aktivnostima njene implementacije. Ukoliko se, naprotiv, utvrdi da je manjkava prema jednom ili više principa funkcionalnosti i primerenosti, potrebno je vratiti se na prvi korak i na ponovnu analizu Univerzalne matrice kako bi se za osobu sa stečenim motoričkim smetnjama odabralo odgovarajuće i funkcionalno prilagođavanje.

Napominjemo da se opis faza Univerzalne matrice može primeniti na svakog polaznika – OSI za bilo koju vrstu obrazovnog programa. Osim toga, Univerzalna matrica se može odnositi i na osobe koje nemaju invaliditet jer i one mogu imati određene specifičnosti, a prava inkluzija je kada su sve razlike dobrodošle i kada se koriste za obogaćivanje zajedničkog iskustva.

3.3. Stvaranje inkluzivnog okruženja za obučavanje osoba sa stečenim motoričkim smetnjama

Inkluzivno okruženje za obučavanje osoba sa stečenim motoričkim smetnjama može se, pre svega, postići primenom Univerzalnog dizajna za učenje prilikom inicijalne faze planiranja i izrade programa obuke, kao i poštovanjem postulata inkluzivne komunikacije u procesu obučavanja.

Primena Univerzalnog dizajna za učenje

Organizatori aktivnosti obrazovanja odraslih moraju imati u vidu različite mogućnosti i potrebe koje mogu imati polaznici, uključujući i osobe sa stečenim motoričkim smetnjama. Kako bi programi bili strukturisani kao inkluzivni, potrebno je od samog početka dizajnirati programe, procese i usluge na inkluzivan način.

Program obrazovanja odraslih može se prilagoditi različitim mogućnostima i potrebama polaznika primenom koncepta Univerzalnog dizajna za učenje (engl. *Universal Design for Learning - UDL*). Ovaj koncept zapravo obuhvata set principa za razvoj programa obuka koji omogućavaju svim pojedincima jednake mogućnosti za učenje. Pružanjem jednakih mogućnosti za učenje svim polaznicima obuka, ovaj pristup podstiče motivisanost svih polaznika za učenje, bez obzira na njihove mogućnosti, kao i saradnju i aktivno uključivanje polaznika u sam proces obučavanja.

Primenom pristupa univerzalnog dizajna za učenje stvara se inkluzivno okruženje za obučavanje odraslih, pri čemu su jasno utvrđeni ciljevi, uloge i odgovornosti svih učesnika u obrazovnom procesu. U ovako koncipiranom okruženju svaki polaznik može ostvariti svoj puni potencijal.

Važno je primeniti strategije univerzalnog dizajna za učenje tokom inicijalne faze planiranja i izrade programa obuke, jer se na taj način smanjuje potreba za naknadnim, dodatnim prilagođavanjem programa i anticipiraju metode prilagođavanja programa obuke različitim kategorijama polaznika. Neke od ovih strategija jesu:

- Prilagođavanje metoda obučavanja kako bi se zadovoljile potrebe različitih tipova polaznika uvođenjem fleksibilnijih metoda obučavanja i tehnika rada sa odraslima.
- Nudjenje višestrukih načina delovanja, izražavanja, ali i angažovanja polaznika obuka, koji su prilagođeni svim polaznicima, uključujući i OSI. Ova strategija

podrazumeva i različite vidove predstavljanja informacija i mogućnost davanja dodatnih pojašnjenja polaznicima koji sporije stižu ishode učenja planiranih programom obuke.

- Korišćenje različitih vrsta tehnologija, npr. upotreba različitih audio, video ili digitalnih formata učenja, multimedijalnih materijala za učenje, upotrebu raznovrsnih digitalnih alata, uključujući i veštačku inteligenciju.
- Omogućavanje pristupa odgovarajućim resursima i uslugama podrške edukatorima za primenu univerzalnog dizajna za učenje. Ova strategija obuhvata i mogućnosti stručnog usavršavanja edukatora u pogledu primene modela univerzalnog dizajna za učenje, kako bi bolje razumeli njegov okvir i implikacije na ishode učenja polaznika. Stručno usavršavanje realizatora programa obuke je neophodno kako bi se osiguralo da se ovaj model pravilno primenjuje i da se na taj način omogući svim polaznicima, bez obzira na smetnje sa kojima se mogu suočavati, da ostvare svoj puni potencijal i steknu odgovarajuće kompetencije.
- Promovisanje saradnje među polaznicima obuka, što obuhvata i *peer learning* aktivnosti, odnosno učenje od drugih polaznika obuke. Ova strategija, između ostalog, podstiče socijalnu inkluziju i sprečava osećaj izolovanosti OSI.
- Negovanje kulture davanja povratnih informacija kako od strane predavača, tako i od drugih polaznika. Povratne informacije mogu biti značajne sa aspekta savladavanja sadržaja obuke od strane polaznika koji imaju poteškoća sa sticanjem ishoda učenja planiranih programom obuke. U procesu davanja povratnih informacija bitno je pružiti i psihološku podršku, imajući u vidu da stečene motoričke smetnje mogu bitno uticati na emocionalno stanje i samopouzdanje odraslih osoba.
- Promovisanje fleksibilnosti načina provere stečenih znanja i veština polazeći od pretpostavke da procena stečenih ishoda učenja treba da bude prilagođena različitim kategorijama polaznika.

3.4. Inkluzivna komunikacija u obučavanju osoba sa stečenim motoričkim smetnjama

Realizatori aktivnosti obrazovanja odraslih imaju odgovornost da promovišu otvorenu, dobronamernu, empatičnu i saradljivu komunikaciju, odnosno inkluzivnu komunikaciju. Dobijanjem povratnih informacija od polaznika, organizatori obuka mogu postati svesniji prepreka sa kojima se osobe sa stečenim motoričkim smetnjama suočavaju i, u skladu sa tim, mogu preduzeti odgovarajuće korake kako bi kreirali okruženje za obučavanje u kojem se neguje inkluzivna komunikacija.

Potrebno je imati u vidu da pojedine obrasce ponašanja treba izbegavati ukoliko želimo da uspostavimo inkluzivnu komunikaciju sa polaznicima koji su OSI. Među njima se izdvaja tzv. „nesvesna pristrasnost” prema OSI, a koja se odnosi na određene negativne stavove, stereotipe ili predrasude koje ljudi mogu imati prema OSI, pa tako i prema osobama sa stečenim motoričkim smetnjama. Oni se mogu formirati nezavisno od toga što pojedinac možda za sebe misli i veruje

da je otvoren i nepristran, kao posledica vaspitanja, loših ličnih iskustava, medijskih dezinformacija i sl.

Primeri tzv. „nesvesne pristrasnosti” prema OSI, koje treba izbegavati prilikom obučavanja osoba sa stečenim motoričkim smetnjama, su sledeći:

- Potcenjivanje sposobnosti: automatsko pretpostavljanje da OSI nije sposobna da obavi određeni posao ili zadatak.
- Preterano sažaljevanje: fokusiranje više na invaliditet nego na osobu kao celinu, što može voditi do preterano patronizirajućeg pristupa i ponašanja.
- Izbegavanje: nesvesno izbegavanje socijalnih kontakata i interakcija zbog nelagode ili nesigurnosti oko toga „kako se ponašati” u njihovom prisustvu.
- Heroizacija: preterano hvaljenje OSI za svakodnevne, uobičajeno učinjene aktivnosti, što kod OSI može stvarati prizvuk omalovažavanja.

Kako bismo izbegli sve navedene zamke, koje vrebaju svakoga od nas, izložićemo neke vrlo jednostavne, ali korisne savete za unapređivanje i promovisanje inkluzivne komunikacije u radu sa osobama sa stečenim motoričkim smetnjama (i ostalim OSI):

- Budite svesni svojih stavova i eventualnih predrasuda koje mogu biti prepreka inkluzivnoj komunikaciji.
- Upoznajte svoje polaznike i prilagodite se njihovim specifičnim potrebama.
- Prvo razmislite o onome što već znate o osobama sa motoričkim poteškoćama.
- Budite direktni u razgovoru. U isto vreme, važno je osigurati diskreciju i poverljivost razgovora.
- Postavljajte jednostavna pitanja.
- Više slušajte, manje pričajte. Vežbajte aktivno slušanje.
- Postavljajte dodatna pitanja.
- Nemojte se ustručavati da pitate ono što drugi smatraju „glupim” pitanjima.

Upoznajte se sa pravilnim načinom obraćanja i ophođenja prema osobama sa stečenim motoričkim invaliditetom. Evo nekih od saveta:

- Ako prepoznate njihovu potrebu za pružanjem pomoći, pitajte ih kako im možete pomoći.
- Prilikom rukovanja ne izbegavajte da prihvatite njihovu levu ruku ukoliko desna ruka ima smanjenu ili nikakvu pokretljivost.
- Ukoliko sa osobom u invalidskim kolicima treba duže da razgovarate, nastojte da sedite kako biste se gledali oči u oči, a ne „s visoka”.
- Nemojte se naslanjati na invalidska kolica ili bilo koje drugo pomagalo. Ona su deo ličnog prostora osobe sa stečenim motoričkim invaliditetom koja ih koristi.
- Budite obazrivi i strpljivi jer osobi sa stečenim motoričkim invaliditetom možda treba više vremena da nešto učini.

- Nemojte sažaljevati osobe sa stečenim motoričkim invaliditetom. Ponašajte se prema njima kao prema jednakima jer one to i jesu.
- Gledajte u i razgovarajte direktno sa polaznikom obuke sa stečenim motoričkim smetnjama, a ne sa njegovim personalnim asistentom ili pratiocem.

Pored toga, važno je da vežbate empatiju, odnosno sposobnost zamišljanja sebe u situaciji koju doživljava drugo ljudsko biće. Na ovaj način, bolje razumemo tuđa osećanja, ponašanja i razmišljanja. Neke od tehnika za vežbanje empatije su:

- „Hodajte u tuđim cipelama”, tj. naučite da saosećate sa osobom sa motoričkim poteškoćama kroz zamišljanje kako je njoj.
- Zamislite sebe u istim okolnostima, tj. kako bi vama bilo da ste u istoj situaciji u kojoj se nalazi osoba sa motoričkim poteškoćama i kroz lično iskustvo povezujete se sa tom osobom.
- Praktikovanje empatije prema drugima generalno pomaže u uspostavljanju kvalitetnijih odnosa. Ukoliko u kontinuitetu nastojite da stvari vidite iz tuđe perspektive, veća je verovatnoća da ćete prepoznati kada komunikacija možda nije inkluzivna. Kada nekoga bolje razumemo, možemo delotvornije komunicirati sa njim/njom. To rezultira većom jasnoćom, obogaćenim odnosima, povećanom produktivnošću i boljim blagostanjem za sve.

3.5. Obučavanje kadrova u obrazovanju odraslih za rad sa osobama sa stečenim motoričkim smetnjama

Uloga predavača je od ključnog značaja za stvaranje inkluzivnog okruženja za obučavanje osoba sa stečenim motoričkim smetnjama, kao sredine u kojoj različitost nije samo priznata već i aktivno prihvaćena i u kojoj se podstiče međusobno poštovanje i razumevanje. Pružanjem prilagođene, individualizovane podrške, postavljanjem realnih ciljeva i podsticanjem motivacije za postignućem kod osoba sa stečenim motoričkim smetnjama, predavači mogu povećati nivo njihove motivisanosti, samopouzdanja, samoaktualizacije i entuzijazma za učenjem.

Kako bi predavači i instruktori za praktičan rad bili osposobljeni za obučavanje osoba sa stečenim motoričkim smetnjama, potrebno je omogućiti sticanje odgovarajućih andragoških kompetencija za rad sa OSI, kao i kontinuirano stručno usavršavanje u ovoj oblasti. Ovo podrazumeva i obučavanje za adekvatnu primenu pomoćnih (asistivnih) tehnologija u radu sa osobama sa stečenim motoričkim smetnjama.

Edukatorima koji rade sa osobama sa stečenim motoričkim smetnjama potrebna je edukacija koja bi obuhvatila teme kao što su: razumevanje različitih vrsta motoričkih smetnji, prilagođavanje prostora, korišćenje pomagala, prevencija povreda, komunikacija i emocionalna podrška i sl. Predavači bi trebalo da budu upoznati sa zakonodavstvom koje se odnosi na prava osoba sa invaliditetom, ali i sa mogućnostima za dobijanje finansijskih sredstava iz različitih fondova (grantova) iz kojih se mogu finansirati programi stručnog usavršavanja, obuke, ali i adaptirati okruženje za rad i učenje, razviti nove terapijske metode ili poboljšati

opšta pristupačnost za OSI. Korišćenje grantova omogućilo bi edukatorima i obrazovnim organizacijama da unaprede svoje kapacitete i pruže kvalitetniju i efikasniju podršku osobama sa stečenim motoričkim smetnjama.

Stručni saradnici u obrazovanju odraslih, andragozi, pedagozi, psiholozi i dr., mogu pružati kontinuiranu podršku osobama sa stečenim motoričkim smetnjama pre i tokom obuke, kao i nakon završetka obuke. Osim toga, stručni saradnici mogu pomoći u procesu prilagođavanja programa obuka potrebama ovih polaznika, kao i predavačima i instruktorima za praktičan rad, tako što će izvršiti procenu psihofizičkih sposobnosti polaznika sa stečenim motoričkim smetnjama, izraditi andragoški profil ovih polaznika, kao i plan podrške i individualni plan obučavanja.

3.6. Podrška edukatora u procesu samoaktualizacije potencijala osoba sa stečenim motoričkim smetnjama

Primena prilagođenih metoda i tehnika za obučavanje osoba sa stečenim motoričkim smetnjama tokom izvođenja programa obuka, koje smo do sada opisali u ovom poglavlju, imaju za cilj da kod OSI stvore uslove za njihovu pozitivnu psihološku nadogradnju i samopotvrđivanje, odnosno za samoaktualizaciju. Naime, poznato je da se u većini slučajeva pojedinci ne mogu okrenuti unutrašnjem rastu ukoliko imaju osećaj izolovanosti, neinformisanosti, diskriminacije, ograničene slobode, niskog nivoa samopoštovanja i sl.

Samoaktualizacija ličnih potencijala osoba sa stečenim motoričkim smetnjama odnosi se na proces u kojem osoba sa telesnim ograničenjima, nastalim kao posledica povrede, bolesti ili drugih faktora, nastoji razviti i ostvariti svoje unutrašnje kapacitete, postići viši nivo samostalnosti i nezavisnosti te maksimalno iskoristiti svoje potencijale u životu. Ovo uključuje ne samo telesne sposobnosti, već i emocionalnu, intelektualnu i socijalnu dimenziju. Samoaktualizacija je jedan od ključnih ciljeva u svakoj rehabilitaciji, kao i u obrazovnom procesu, jer pomaže osobi da se oslobodi negativnih stavova, prepozna svoje sposobnosti, postavi realne ciljeve i aktivno radi na njihovom ostvarivanju. Za osobe sa stečenim motoričkim smetnjama ovaj proces je od posebne važnosti jer im omogućava da pronađu dodatni smisao i svrhu života, usprkos fizičkim ograničenjima.

Ključni aspekti samoaktualizacije za osobe sa stečenim motoričkim smetnjama obuhvataju sledeće:

Prihvatanje novih mogućnosti i adaptacija

Prvi korak ka samoaktualizaciji je prihvatanje nove stvarnosti i novih mogućnosti. Motoričke smetnje nastale tokom života mogu dovesti do promena u načinu života, potrebama i psihofizičkim sposobnostima. Iako telesna ograničenja mogu uticati na kvalitet života, važno je postaviti ciljeve koji su dostižni, ali i izazovni, kao što su ciljevi u području obrazovanja, zapošljavanja ili socijalnih odnosa.

Razvijanje emocionalne otpornosti i pozitivnog stava prema sebi

Osobe sa stečenim motoričkim smetnjama suočavaju se sa izazovima koji mogu uticati na njihovo mentalno i emocionalno zdravlje. Rad na emocionalnoj otpornosti omogućava im da savladaju prepreke i s pozitivnim stavom gledaju na život.

Razvijanje socijalnih veština i održavanje socijalnih kontakata

Od izuzetne je važnosti da osoba sa stečenim motoričkim smetnjama ne postane izolovana, već da aktivno održava socijalne kontakte i razvija međuljudske odnose. Socijalna integracija ima veliki uticaj na emocionalno blagostanje i osećaj pripadnosti.

Fizička rehabilitacija i očuvanje zdravlja

Fizička rehabilitacija osoba sa motoričkim smetnjama doprinosi poboljšanju snage, fleksibilnosti, ravnoteže i mobilnosti. Rad na prihvatanju i prevazilaženju stečenih motoričkih smetnji kod odraslih osoba, uz podršku različitih stručnjaka, može značajno unaprediti njihov kvalitet života i olakšati svakodnevne aktivnosti. S obzirom na to da odrasli ljudi često već imaju razvijene obrasce ponašanja, emocionalnih reakcija i životnog stila, pristup mora biti holistički i obuhvatiti fizičke, emocionalne, socijalne i psihološke aspekte.

Učenje novih veština i unapređivanje ličnih mogućnosti

Kroz obrazovanje, osposobljavanje, razne obuke i stručna usavršavanja osobe sa motoričkim smetnjama mogu razvijati nove veštine i steći nova znanja koja mogu dovesti do većih mogućnosti zapošljavanja, ličnog razvoja i višeg nivoa samostalnosti. Mnoge osobe sa stečenim motoričkim smetnjama odlaze u penziju ranije zbog smanjenih fizičkih sposobnosti. Međutim, kroz kontinuiranu edukaciju i obučavanje one mogu održavati ili čak i poboljšati svoje radne potencijale, čime se povećava šansa za njihov dalji radni angažman ili prilagođavanje novim poslovnim ulogama koje ne zahtevaju veći fizički napor. Ovaj pristup omogućava smanjenje potrebe za prevremenim penzionisanjem jer se osoba može prilagoditi novim zahtevima tržišta rada i ostati aktivna i produktivna.

U procesu samoaktualizacije osobama sa stečenim motoričkim smetnjama mogu se pružiti različiti vidovi podrške, među kojima se izdvajaju sledeći:

- *Podrška kroz edukaciju*

Osobama sa motoričkim smetnjama se mogu pružiti različiti vidovi podrške u procesu samoaktualizacije, među koje spada i podrška kroz edukaciju. Edukatori kroz različite vidove edukacije mogu pomoći odraslima s motoričkim smetnjama

da nastave sa obrazovanjem, bilo da je reč o usavršavanju postojećih veština ili sticanju novih, kako bi na taj način povratili svoju profesionalnu funkcionalnost. Mogućnost individualizacije nastave, kao što je prilagođavanje prostora, upotreba asistivne tehnologije, prilagođavanje nastavnih materijala, metoda i tehnika učenja, kao i tempa sprovođenja nastave, omogućava odraslim osobama sa motoričkim smetnjama učenje u podržavajućem inkluzivnom okruženju koje uvažava njihove potrebe i način učenja, što pozitivno utiče na njihovu motivaciju, samopouzdanje i uspešnost u sticanju novih znanja i veština.

- ***Podrška fizioterapeuta i radnog terapeuta***

Fizioterapija i radna terapija su osnova za rehabilitaciju motoričkih smetnji jer pomažu odraslima da poboljšaju fizičke funkcije i da se vrate u svakodnevni život sa što većim stepenom samostalnosti i nezavisnosti.

- ***Podrška porodice i zajednice***

Socijalna podrška, naročito od strane porodice i prijatelja, ključna je u procesu prihvatanja i prevazilaženja motoričkih smetnji.

Edukacija porodice: Obuka porodice i prijatelja o tome kako da pruže fizičku i emocionalnu podršku osobi sa motoričkim smetnjama može biti veoma korisna.

Uključivanje u zajednicu: Pomoć u uključivanju osobe u socijalne aktivnosti i zajedničke inicijative može pozitivno uticati na njeno mentalno zdravlje. Grupne terapije, sportske aktivnosti ili učešće u hobijima i društvenim događajima samo su neki od načina podsticanja procesa samoaktualizacije.

- ***Psihološka podrška i emocionalna rehabilitacija***

Motoričke smetnje mogu imati ozbiljan uticaj na emocionalno stanje i samopouzdanje odraslih osoba, posebno kada su u pitanju promene u načinu života i psiho-fizičkim i radnim sposobnostima. Bolest ili nesreća, koje su kod njih dovele do motoričkih poteškoća, prekidaju njihov ustaljeni način života i nameću potrebu prilagođavanja ne samo na invaliditet, nego i na usvajanje novih obrazaca i novih pristupa svakodnevnom životu pa tako i obrazovnim aktivnostima.

Novo životno razdoblje traži od same osobe sa stečenim motoričkim smetnjama pronalaženje novih načina funkcionisanja, kao i podršku najbliže okoline, ali i stručnjaka, ukoliko je to neophodno. Osećaj „nisam sam(a)” u takvim je trenucima više nego potreban jer osobu sa stečenim invaliditetom u početku preplavljuje emocija nemoći. Jedan od glavnih problema postaje kako iz faze „ne mogu” doći do izgovorenog, a iza toga i učinjenog - „ja to mogu”. Stoga je psihološka podrška od ključne važnosti u prihvatanju i prevazilaženju invaliditeta, kako bi osoba sa stečenim motoričkim poteškoćama uspešno prebrodila sve ove izazove.

U prihvatanju invaliditeta kao vrlo koristan alat i pozitivan podstrek pokazao se tzv. peer support („vršnjačka” podrška od engl. *peer* = vršnjak, kolega po problemu; *support* = podrška). Ovaj vid podrške predstavlja transfer pozitivnih

iskustava od strane osobe koja je svoj invaliditet uspešno prebrodila na drugu osobu koja ima sličan ili gotovo isti problem. Na taj način osobe sa stečenim motoričkim smetnjama prenose svoja iskustva, znanja, emocionalna proživljavanja, socijalne interakcije, kao i vrste pomoći i podrške koju je ta osoba imala tokom procesa prihvatanja i prevazilaženja novonastalih okolnosti.

Pokazalo se da je samoaktualizacija povezana sa mnogim poželjnim ishodišta: sa poboljšanjem emocionalnog zdravlja, kreativnošću, jačanjem tolerancije, smanjenjem osećaja manje vrednosti, jačanjem samopouzdanja i samopoštovanja, kao i boljim obrazovnim postignućima.

RAZUMNO PRILAGOĐAVANJE U OBRAZOVANJU ODRASLIH ZA OSOBE SA STEČENIM MOTORIČKIM SMETNJAMA

Razumno prilagođavanje predstavlja primenu odgovarajućih postupaka i mera potrebnih da se OSI, pa tako i osobama sa stečenim motoričkim smetnjama, osigura ravnopravnost u poštovanju ljudskih prava i sloboda, kao i načela jednakog postupanja kako bi im se omogućio jednak, nediskriminativni pristup i učešće u obrazovanju, zapošljavanju i u svim ostalim segmentima života.

Prilagođavanje programa neformalnog obrazovanja odraslih i primena različitih oblika i metoda razumnog prilagođavanja osobama sa stečenim motoričkim smetnjama, koje ćemo u nastavku bliže opisati, usko su povezani i međusobno se nadopunjuju, doprinoseći inkluzivnom obrazovnom okruženju.

Razumno prilagođavanje u kontekstu obučavanja odraslih osoba sa stečenim motoričkim smetnjama obuhvata **prostorno i tehničko prilagođavanje**.

4.1 Prostorno prilagođavanje

Prostorno prilagođavanje podrazumeva prilagođavanje objekta i prostora u kojem se OSI obučava, kao i uklanjanje postojećih arhitektonskih barijera. Na ovaj način se OSI omogućava nesmetan pristup zgradi u kojoj se realizuje obuka, kao i kretanje, boravak i učenje u učionicama.

Odrasle osobe sa stečenim motoričkim smetnjama mogu se suočiti sa značajnim preprekama u tradicionalnim okruženjima za učenje. Ove prepreke se pre svega odnose na fizičku (ne)pristupačnost učionica i prostorija u kojima se izvodi praktična nastava, ali i na (ne)dostupnost opreme i sredstava koji se tokom obučavanja koriste. Stoga je neophodno prilagoditi fizičko okruženje učionice kao i samu učionicu potrebama polaznika sa motoričkim smetnjama. Osim toga raspored stolica treba da bude fleksibilan, a oprema, nastavna sredstva i svi potrebni resursi lako dostupni.

Takođe, treba imati u vidu da je za osobe sa motoričkim smetnjama potrebno osigurati prilagođen sanitarni čvor, odgovarajuće rampe i liftove, označena parking mesta, kao i poseban plan evakuacije za slučaj opasnosti.

Neke od preporuka su:

Šira vrata (minimalne širine od 90 cm) omogućavaju osobama koje koriste invalidska kolica da se slobodno kreću kroz određeni prostor. Ova promena osigurava da zgrade budu pristupačne osobama sa različitim vrstama motoričkih smetnji, uključujući one sa oštećenjima nogu, osoba koje koriste hodalice, štake, kao i onih koji su u opasnosti od pada. Dodatno, šira vrata omogućavaju i lakši prolaz za osoblje koje može asistirati korisnicima invalidskih kolica. Na primer, u učionicama, kantinama i drugim prostorijama, šira vrata su neophodna za ravnomeran i efikasan protok ljudi, posebno u situacijama u kojima postoji veći broj osoba sa različitim potrebama.

Automatska vrata predstavljaju praktično rešenje za olakšavanje pristupa osobama sa smanjenom pokretljivošću, jer ne zahtevaju fizičko otvaranje. Osobama u invalidskim kolicima ili sa hodalicama može biti teško ili nemoguće da koriste standardna vrata koja se otvaraju ručno dok automatska vrata omogućavaju nesmetan prolaz, što povećava nivo njihove samostalnosti. Pored toga, automatska vrata mogu smanjiti gužve na ulazima, čineći prostor u zgradama prijatnijim i sigurnijim za sve korisnike, jer se izbegava potreba za kontaktom sa površinama, čime se smanjuje rizik od infekcija ili povreda.

Rampe su ključne za pristup zgradama za osobe koje koriste invalidska kolica, štake ili druga pomagala za kretanje. One omogućavaju osobama sa smanjenom pokretljivošću da se kreću kroz zgradu bez potrebe za fizičkom pomoći, kao i da izbegnu opasnosti povezane sa strmim stepenicama. Rampe treba da budu dovoljno široke (minimum 1,2 metra), sa blagim nagibom (ne više od 1:12), a ivice rampe treba da budu jasno označene kako bi se sprečile nezgode.

Teleskopske rampe se jednostavno montiraju postavljanjem na stepenište i skidaju nakon korišćenja. Mogu se koristiti za spoljašnju i unutrašnju upotrebu. Napravljene su od aluminijuma sa antikliznim površinama. Mogu biti dugačke 1 ili 2 metra, a u zavisnosti od dužine teške su 9,8 ili 14,8 kg. Nosivost ove rampe je 270 kg.

Liftovi za stepenice predstavljaju vrlo korisnu alternativu u zgradama koje nemaju prostor za ugradnju rampe, kao i u slučajevima kada OSI moraju da koriste više spratove. Liftovi za stepenice omogućavaju nesmetan prelaz sa jednog nivoa na drugi i mogu se koristiti i za invalidska kolica i za ljude sa otežanom pokretljivošću.

Lift guseničar je dizajniran tako da je kompatibilan sa velikim brojem različitih vrsta kolica. Nosivost guseničara je 160 kg. Sa jednim punjenjem se može popeti do 30 spratova. Potreban je mali prostor za okretanje na odmoru. Pričvršćivanje kolica je vrlo jednostavno.

Podesivi stolovi su osmišljeni kako bi pomogli osobama sa telesnim invaliditetom u nastavi, kao i u svakodnevnim aktivnostima. Radni sto omogućava osobama sa telesnim invaliditetom podešavanje visine i nagiba stola onako kako njima odgovara dok čitaju knjigu ili rade na računaru.

Hodalice su ortopedska pomagala koja olakšavaju kretanje. One mogu biti fiksne, sklopive, stepenaste, sa ili bez točkova, sa sedištem ili kaiševima za sedenje (odmor), sa klasičnim, podpazušnim ili podlaktatnim osloncem, sa ili bez kočnica.

Kolica su sada već uobičajena sredstva koja olakšavaju i omogućavaju kretanje osobama sa telesnim smetnjama/motoričkim poremećajima. Na tržištu se mogu naći različite vrste kolica, na ručni ili elektromotorni pogon, sa mogućnošću prilagođavanja karakteristikama pojedinca.

Stajalica je savremeno pomagalo koje omogućava osobama sa motoričkim smetnjama, da povremeno budu u uspravnom položaju, kako bi obavljali pojedine aktivnosti. Pored toga, stajalica omogućava promene položaja tela što je veoma važno u procesu rehabilitacije, kao i zbog kompletnog zdravstvenog stanja. To je jednostavan i stabilan okvir za korisnike svih uzrasta. Podizanje u uspravan položaj i spuštanje u sedeći, omogućava prosta mehanika ili elektromotor.

Toaleti sa širim pristupom (minimalne širine 1,5 metra) omogućavaju osobama u invalidskim kolicima da se lako kreću i koriste sanitarni čvor. Toaleti treba da budu postavljeni u centralnim i lako dostupnim delovima zgrade. Umivaonici treba da budu postavljeni u visini koja omogućava lakši pristup osobama sa invaliditetom, posebno onima u invalidskim kolicima. Osim toga, treba obezbediti dovoljno prostora oko umivaonika za slobodno manevrisanje invalidskim kolicima, kao i odgovarajuće držače ili ručke za lakše korišćenje.

Povećano osvetljenje u učionicama, hodnicima i drugim prostorijama može poboljšati vizuelnu pristupačnost za osobe sa oštećenim vidom. Osvetljenje treba biti ravnomerno raspoređeno, bez prekomernih kontrasta koji mogu izazvati umor očiju, ali i sa dovoljno svetlosti da bi se jasno videli putokazi, natpisi i druge oznake. Za osobe sa oštećenjem vida, važno je koristiti natpise i **signalizaciju** sa visokim kontrastom (npr. crni tekst na žutom ili belom pozadinskom svetlu). Znakovi treba da budu uvećani i postavljeni na strateškim mestima, kao što su ulazi u učionice, toaleti, stepeništa i izlazi.

4.2. Tehničko prilagođavanje

Tehničko prilagođavanje podrazumeva prilagođavanje opreme i sredstava za obučavanje specifičnim potrebama osoba sa motoričkim smetnjama, kako bi im se omogućilo samostalno i uspešno učešće u obrazovnim aktivnostima.

Upotrebom pomoćne (asistivne) tehnologije značajno se unapređuje iskustvo obučavanja odraslih sa stečenim motoričkim smetnjama. Tehnologije kao što su softveri za prepoznavanje glasa, čitači ekrana, prilagođene tastature i alternativni uređaji, poput sistema za praćenje očiju, štapića za usta i sl. omogućavaju polaznicima da komuniciraju sa digitalnim sadržajem i obavljaju zadatke koje inače ne bi mogli izvršavati. Osim toga, platforme za digitalno učenje često nude alate za prilagođavanje veličine fonta, podešavanje kontrasta i navigaciju, čineći ih pristupačnijim osobama sa motoričkim smetnjama.

Šta je asistivna tehnologija?

Asistivna tehnologija (AT) obuhvata širok spektar instrumenta, aparata, sredstava i uređaja koji omogućavaju osobama sa različitim vrstama invaliditeta, uključujući osobe sa stečenim motoričkim smetnjama, da premoste prepreke u svakodnevnim aktivnostima. Pomenute tehnologije mogu pomoći u komunikaciji, kretanju, obrazovanju i radnom okruženju. Cilj primene AT je poboljšanje kvaliteta života korisnika, omogućujući im veću samostalnost i integraciju u društvo. Primeri AT uključuju specijalizovane tastature, miševе, računarske programe, uređaje za komunikaciju i mnoge druge tehnologije koje omogućavaju lakši pristup informacijama, okruženju i obrazovanju.

AT u funkciji obrazovanja odraslih OSI

AT ima ključnu ulogu u obrazovanju odraslih OSI, jer im omogućava da prevaziđu barijere koje se odnose na fizičku mobilnost, pristup informacijama i učešće u interakcijama. Korišćenjem specijalizovanih uređaja i softverskih alata, OSI, uključujući i osobe sa stečenim motoričkim smetnjama, mogu pratiti nastavu, učestvovati u diskusijama i radnim zadacima, te razvijati nove veštine.

Implementacija AT u neformalnom obrazovanju odraslih OSI zahteva pristup koji je usmeren na individualne potrebe korisnika. To podrazumeva izbor odgovarajuće asistivne tehnologije i obuku za njeno korišćenje. Takođe, važno je da programi obuka budu fleksibilni i da predavači budu obučeni za prepoznavanje i primenu AT u nastavi, kako bi se postigla maksimalna korist za polaznike.

AT i pristupačno okruženje

Pristupačno okruženje podrazumeva fizički i digitalni prostor koji je dizajniran tako da bude dostupan svim osobama, uključujući osobe sa motoričkim smetnjama. Odnosi se na prilagodavanje učionica, pristupnih rampi i softverskih alata kako bi svi korisnici, bez obzira na vrstu invaliditeta, imali jednak pristup informacijama, aktivnostima i interakcijama. AT omogućava pristupačno okruženje kroz tehnologije koje podržavaju različite vrste pristupa (glasovno upravljanje, ekrani osjetljivi na dodir, softver za prepoznavanje pokreta i glasa).

AT za osobe sa motoričkim smetnjama

Postoje mnoge vrste asistivne tehnologije koje su na raspolaganju osobama sa motoričkim smetnjama. Ona omogućava ljudima da obavljaju zadatke koje inače ne bi bili u stanju da obave ili bi imali velike teškoće u njihovom ostvarivanju. AT može da pomogne osobama sa telesnim smetnjama da žive samostalno u svojim kućama, da aktivno učestvuju u učionici, na radnom mestu i u svojim zajednicama. Zahvaljujući savremenoj tehnologiji mogu da vode produktivan i ispunjen život.

Proces „uparivanja” osobe i AT zahteva dobro dizajnirani, povezani set procena od strane različitih profesionalaca. Na uspeh „uparivanja” će u velikoj meri uticati evaluacioni protokol i veštine članova multidisciplinarnog tima za procenu asistivne tehnologije. Procena odabira asistivne tehnologije je proces vođen korisnikom (*user-driven process*) kroz koju je izbor jednog ili više pomagala olakšan sveobuhvatnim korišćenjem kliničkih mera, funkcionalne analize i psiho-socio-ekoloških evaluacija koje adresiraju lično blagostanje korisnika kroz najadekvatnije „podudaranje” osobe i asistivne tehnologije, u specifičnom kontekstu upotrebe istog.

Postoji više različitih načina kategorizacije AT. Jedan od tih načina podrazumeva podelu AT-a u odnosu na njenu tehnološku složenost, pa tako govorimo o *no-tech*, *low-tech*, *mid-tech* i *high-tech* uređajima. Osim tehnološke složenosti, ova podela ukazuje i na nivo edukacije potrebne za korišćenje uređaja. *No-tech* asistivnu tehnologiju čine usluge, procedure i uslovi iz okruženja koji ne zahtevaju nikakve posebne uređaje ili opremu, poput produženog vremena testiranja lica koja su u procesu obrazovanja. *Low-tech* uređaji su vrlo jednostavni, bez previše delova i potrebe za korišćenjem električne energije, kao što su lupe, pomagala za držanje olovke, prilagođen pribor za jelo, itd. *Mid-tech* rešenja podrazumevaju nešto složenije uređaje, za koje može biti potrebna edukacija, zahtevaju izvor električne energije ali nemaju sofisticirane elektronske sisteme (jednostavni komunikatori, prilagođene tastature, itd.). *High-tech* uređaji bazirani su na sofisticiranim programima, skuplji su i komplikovaniji za korišćenje, te je potrebno posedovati određena znanja i veštine da bi se koristili. U ove uređaje spadaju različiti računari, softveri za prepoznavanje govora, jedinice za kontrolu okoline, itd. Prema nameni, asistivna tehnologija podeljena je u sedam kategorija, i to: pozicioniranje i sedenje, mobilnost, augmentativna i alternativna komunikacija, pristup računarima, prilagođene igračke i igre, prilagođeno okruženje i pomagala u nastavi.

Specijalizovani miš se može koristiti pomoću pokreta glave ili očiju, kao i tastera koji omogućavaju preciznu kontrolu uz minimalne fizičke napore. Specijalizovani miševi za osobe sa motoričkim smetnjama su deo asistivne tehnologije koja omogućava lakše korišćenje računara.

Džojstik se koristi kao zamena za standardni miš. Džojstik može da se koristi kao interfejs za kontrolu miša. Džojstik može biti velika pomoć za osobe koje imaju poteškoća sa motoričkim funkcijama, spretnošću, drhtanjem ruku ili sličnim poteškoćama ili povredama. Kod džojstika se kursom upravlja pomoću palice, a tasteri na njemu zamenjuju tastere standardnog miša.

Trekbol je uređaj čiji je osnovni element kuglica. Pomoću kuglice se upravlja kursom na ekranu, a dodatni tasteri imaju iste funkcije kao i tasteri kod miša. Stabilan je (fiksiran) i ne zahteva dodatni prostor za manevrisanje. Za osobe koje imaju teškoće sa korišćenjem i držanjem standardnog miša, trekbol je jednostavno i efikasno rešenje za pomeranje kursora na ekranu.

Tačped miš predstavlja alternativu standardnom mišu, posebno je pogodan za osobe sa ograničenim pokretima. Simulatori miševa osetljivi na dodir su alternativa za računarskog miša. Pogodan je za sve korisnike računara, posebno za decu i osobe sa teškoćama u motoričkim funkcijama i ograničenjem pokreta.

Orbitrek je asistivni uređaj za upravljanje kursorom na računaru, namenjen posebno osobama sa motoričkim teškoćama i ograničenjem pokreta. Umesto klasičnog miša, tačpeda ili džojstika, koristi se meki, osetljivi upravljački prsten kojim se elektronski kontrolišu pravac i brzina kursora, bez potrebe za pokretom ruke ili zgloba. Ovaj ergonomski dizajn omogućava lakši i precizniji rad OSI, pružajući im veću pristupačnost u korišćenju računara.

Simulator rada miša pomoću malih tastatura (od nekoliko tastera) služi kao asistivna tehnologija (pomagalo) za osobe sa telesnim invaliditetom. Pritiskom na tastere upravlja se kretanjem kursora na ekranu, obeležavanjem i pomeranjem. Simulatori rada miša pomoću tastera mogu imati i do 8 tastera za pokretanje kursora.

Tastatura sa velikim tasterima i posebno odvojenim funkcijskim tasterima je nešto veća od standardne tastature, jer ima 60 pojedinačnih kvadratnih tastera veličine od 2 do 2,5cm, kako bi korisniku bili uočljiviji. Sadrži sve neophodne karaktere (set od 97 karaktera). Pritisak na taster poziva samo 1 karakter bez obzira koliko dugo se taster drži pritisnut. Kompatibilna je sa svim glavnim softverskim paketima i nije potreban nikakav poseban softver. Priključuje se na računar isto kao i bilo koja druga tastatura.

Jednoručna tastatura je dizajnirana tako da zadovolji potrebe onih korisnika koji mogu da koriste tastaturu samo jednom rukom.

Membranska tastatura posebno je dizajnirana za osobe koje imaju izrazito smanjenu pokretljivost šake i ramena, ili mogu da se služe (kucaju) samo jednom rukom. Pokreće se minimalnim naporom. Tastatura je veoma mala (20x15cm) i teška oko 30 grama. Tasteri su veličine 1x1cm, sa rastojanjem između njih od 3mm. Jednostavno se povezuje sa računarom uz pomoć USB kabela.

Komunikaciona AT

Uređaji koji pretvaraju pokrete ili signale u govor, omogućavajući korisnicima da se izraze u učionici. *Speech-to-text* tehnologije, u koje spadaju softveri poput *Newton Dictate*, omogućavaju korisnicima da diktiraju tekst, što je korisno za osobe koje imaju poteškoća sa pisanjem ili kucanjem. Adaptivna tehnologija za komunikaciju obuhvata uređaje i softvere koji omogućavaju osobama sa motoričkim smetnjama da komuniciraju putem glasovnih komandi ili pokreta tela.

U mobilna rešenja i aplikacije spadaju: aplikacije za beleženje i planiranje, koje podržavaju glasovni unos, diktiranje i sinhronizaciju sa digitalnim kalendarima (npr. *Google Keep*, *Microsoft To Do*, *Evernote* uz podršku pomoćnih tehnologija); alati za organizaciju učenja sa prilagodljivim interfejsom, podrškom za tastaturu jedne ruke, touchscreen optimizaciju i korišćenje pomoćnih ulaznih uređaja (npr. *Quizlet*, *Trello*, *Notion*); komunikacione aplikacije sa mogućnošću glasovne kontrole, automatskog generisanja poruka i jednostavnom navigacijom (npr. *Zoom*, *Microsoft Teams*, *WhatsApp Web* sa pristupačnim funkcijama); prilagođeni operativni sistemi i softverski dodaci koji omogućavaju korišćenje mobilnih uređaja putem glasovnih komandi ili alternativnih kontrola (npr. *Android Voice Access*, *iOS Switch Control*).

Tehnologije za pristup informacijama:

Pristupačne web stranice i e-learning platforme, koje zadovoljavaju standarde pristupačnosti WCAG 2.1 (Web Content Accessibility Guidelines 2.1), omogućavajući navigaciju putem tastature, glasovne kontrole ili prilagođenih ulaznih uređaja;

Softveri i aplikacije sa podrškom za pomoćne tehnologije, uključujući:

- Ekranke čitače (npr. *NVDA*, *JAWS*),
- Glasovne asistente (npr. *Google Assistant*, *Siri*),
- Mobilne aplikacije sa jednostavnim korisničkim interfejsom, većim dugmadima i govornim komandama,
- Video sadržaji sa titlovima i transkriptima, kako bi informacije bile dostupne osobama koje koriste alternativne metode komunikacije.

Prepoznavanje i iskorišćavanje potencijala veštačke inteligencije i virtualne stvarnosti u programima obrazovanja odraslih OSI

Tehnološki napredak pruža velike mogućnosti za unapređenje obrazovnih programa za odrasle, posebno u kontekstu uključivanja osoba sa stečenim motoričkim smetnjama u proces obrazovanja. Nove tehnologije, poput veštačke inteligencije, virtualne stvarnosti i adaptivnih uređaja, mogu se koristiti za poboljšanje obrazovnih iskustava, omogućavajući OSI da lakše i efikasnije uče, komuniciraju i učestvuju u nastavi.

Veštačka inteligencija (VI; Artificial intelligence, AI) se koristi za personalizaciju ličnih iskustava, predviđanje potreba korisnika i adaptaciju nastave u realnom vremenu.

Virtualna stvarnost (Virtual Reality, VR) omogućava simulacije i interaktivne scenarije koji mogu pomoći u rehabilitaciji i obrazovanju, pružajući korisnicima priliku za učenje u sigurnom, virtualnom okruženju.

PRIMERI DOBRE PRAKSE

U nastavku su navedeni primeri dobre prakse profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba sa stečenim motoričkim smetnjama u sve tri zemlje učesnice projekta, koji obuhvataju i prakse prilagođavanja radnog mesta stečenim motoričkim smetnjama. Cilj nam je da naglasimo značaj prilagođavanja obuka u svrhu zapošljavanja osoba sa stečenim motoričkim smetnjama, kao i da damo primere prostornog i tehničkog prilagođavanja, asistivnih tehnologija i opreme koja se može koristiti za prilagođavanje okruženja za učenje i radnog mesta.

Republika Srbija

- **J.K.** je osoba ženskog pola, 39 godina. Za kretanje koristi invalidska kolica. Završna je godina master akademskih studija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, studijski program Specijalna edukacija i rehabilitacija osoba sa teškoćama u mentalnom razvoju. Tokom i nakon studiranja, završila je niz edukacija iz oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije dece i odraslih, poznavanja prava OSI, aktivizma, socijalne zaštite, socijalnog preduzetništva i zapošljavanja društveno osetljivih kategorija. Pored toga završila je i niz kurseva i edukacija iz oblasti IT od kojih se ističu: Karijerni FIT, smer: *Scrum master*, onlajn; IT prekvalifikacija za OSI, smer: Front i programiranje, Beograd; ItAcademy, smer: Web dizajn, onlajn. J.K. je veoma posvećena i angažovana u aktivnostima koje se odnose na pitanja prava OSI. Kaže da veruje u ljudski potencijal i da često pokušava da svojim znanjem, strpljenjem, aktivnim slušanjem i empatijom pomogne ljudima da ga ostvare. U slobodno vreme voli da uroni u svet naučne i epske fantastike kroz čitanje ili gledanje filmova/serija. Kreativna je i uživa u dizajniranju web sajtova i vizuala. Bila je zaposlena u Forumu mladih sa invaliditetom u Beogradu, gde je radila na poziciji Savetnice za podršku pri zapošljavanju OSI. Opis posla je podrazumevao individualni pristup OSI koje žele da se zaposle i radni zadaci su se ticali njihovog profilisanja, karijernog vođenja, osnaživanja kroz radionice ličnog razvoja, upućivanja na kurseve, obuke ili radnu praksu ukoliko je to potrebno pre uključivanja na tržište rada.

S obzirom na to da je J.K. korisnica invalidskih kolica i da živi u Novom Sadu omogućeno joj je da deo radne nedelje radi od kuće, a deo iz kancelarije. Zbog hibridnog načina rada obezbeđen joj je laptop za rad od kuće, mobilni telefon za komunikaciju sa korisnicima. Poslodavac je zbog specifičnosti situacije tj. putovanja imao razumevanja ukoliko dođe kasnije, krene ranije ili se jednostavno desi neki problem sa vozovima. Zgrada u kojoj se nalazi kancelarija ima lift, a toalet

i kancelarija su prilagođeni njenim potrebama, npr. raspored u kancelariji je napravljen tako da odgovara nesmetanom kretanju i radu, što je prilagođen osobi koja je korisnik kolica. Takođe, vodilo se računa i o tome da joj i druge prostorije budu dostupne (kancelarije koleginica, kuhinja, prostorija za sastanke i radionice).

- **M.S.** je osoba muškog pola, 39 godina. Kao mlad je, usled bolesti koje su mu pogodile skoro sve funkcije, postao korisnik elektromotornih kolica.

Forum mladih sa invaliditetom je organizacija civilnog društva koja deluje skoro 20 godina i koja se bavi unapređenjem kvaliteta života i položaja u društvu OSI. Prepoznajući potrebe mladih OSI, Forum mladih sa invaliditetom pored svoje osnovne delatnosti, organizuje i niz drugih aktivnosti. S tim u vezi, M.S. ističe da je pored završenog formalnog obrazovanja, završio i konverzijski kurs engleskog jezika. Kurs je trajao tri meseca u organizaciji Foruma mladih sa invaliditetom. Završetkom kursa, M.S. je osetio veliku ličnu satisfakciju.

Republika Hrvatska

- **D.F.** je rođen 1985. godine. Boluje od spinalne mišićne atrofije, što u velikoj meri utiče na značajno smanjenu pokretljivost gornjih i donjih ekstremiteta. Za kretanje koristi električna invalidska kolica. Takođe mu je odobrena usluga ličnog asistenta. Ima pravo na inkluzivni dodatak. Zaposlen je u Zagrebu kao glavni urednik poznatog hrvatskog portala za OSI. Istovremeno, studira astronomiju onlajn na britanskom univerzitetu.

Pored srednje škole, koju je pohađao po redovnom programu, završio je niz dodatnih kurseva obuke iz marketinga i IT sektora u okviru obrazovanja odraslih. Osoba je širokog opšteg obrazovanja, komunikativna, emocionalno topla i pronicljiva, veoma prijatna za kontakt. Autor je mnogih veoma zanimljivih i originalnih tekstova u kojima daje osvrte na aktuelne događaje, često vezane za OSI. Svoj posao obavlja veoma profesionalno sa visokim stepenom kritičnosti prema sadržaju objavljenom na portalu.

Na njegovom radnom mestu sprovedena je tehnička adaptacija opreme i alata za rad kupovinom i instaliranjem sistema za transkripciju govora u pisani tekst, sa podrškom za hrvatski jezik, što mu je omogućilo brz i precizan unos teksta, bez potrebe za „klikanjem” po virtualnoj tastaturi. Sistem transkripcije poboljšao je njegovu radnu efikasnost i funkcionalnu efektivnost, smanjio potrošnju energije i osećaj umora pri postizanju željenog cilja, te ojačao njegovu samostalnost u radu. Na predlog Centra za profesionalnu rehabilitaciju Zagreb, razumnu adaptaciju je u potpunosti finansirao Institut za veštačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom Republike Hrvatske.

- **I.K.** je rođena 1970. godine i ima stečene motoričke i intelektualne teškoće. Sa 15 godina doživela je saobraćajnu nesreću u kojoj je zadobila tešku traumu glave i desne noge. Njeni pokreti su sporiji i nekoordinisani, ima hronične glavobolje i povremene vrtoglavice, što značajno utiče na njeno svakodnevno radno funkcionisanje. Ima pravo na inkluzivni dodatak. Zaposlena je u socijalnoj zadruzi Humana Nova na poziciji sortiranja tekstila. Zbog dugog perioda oporavka nakon nesreće,

I.K. je završila samo osnovnu školu. Uprkos kombinovanom invaliditetu, izuzetno je samostalna i odgovorna osoba. Svakodnevno dolazi na posao biciklom, bez obzira na vremenske uslove i sopstvena ograničenja. Kao samohrana majka, nosi se sa životnim izazovima, brinući se i o domaćinstvu i o svom detetu, a posao u HN joj donosi sigurnost, osećaj uključenosti i dostojanstven život. Uprkos skromnom formalnom obrazovanju i činjenici da nije pohađala dodatne kurseve, I.K. je kroz svakodnevni rad stekla iskustvo, znanje i veštine koje joj omogućavaju da kvalitetno obavlja svoje radne zadatke. Emocionalno je topla, odgovorna i pouzdana i uvek izvršava zadatke prema uputstvima koja dobije. Uzimajući u obzir posledice svog invaliditeta, a na predlog Zagrebačkog centra za profesionalnu rehabilitaciju, Humana Nova je prilagodila njeno radno mesto. Obezbeđeni su joj zadaci koje može obavljati sedeći, uz jasna uputstva i fleksibilnost u organizovanju radnog ritma. Obezbeđena joj je ergonomska stolica sa čvrstim naslonom i podesivom visinom, kako bi se smanjio pritisak na kičmu i noge, posebno zbog oštećenja i moguće asimetrije u držanju. Urađena je podna obloga protiv klizanja kako bi kretanje po radnom stolu bilo bezbednije s obzirom na teškoće sa stečenim motoričkim teškoćama. Adaptaciju je u potpunosti finansirao Institut za veštačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom Republike Hrvatske. Organizaciona adaptacija je obezbeđena kroz jasna i jednostavna uputstva za rad u pogledu intelektualnih teškoća i poremećaja pamćenja i koncentracije. Obezbeđeni su joj rutinski, strukturirani zadaci koji ne zahtevaju često podešavanje i prebacivanje fokusa. Obezbeđene su joj pauze svakih 1,5 do 2 sata kako bi se izbegao veći fizički i kognitivni zamor i posledično glavobolje i vrtoglavice. Takođe joj je pružena socijalna podrška od kolegice iz tima, sa kojom može da deli potencijalne izazove bez straha od stigme, što je važno za očuvanje njenog mentalnog zdravlja i osećaja pripadnosti grupi. Ovo razumno prilagođavanje omogućilo je I.K. veću radnu efikasnost, povećano samopouzdanje i nezavisnost u radu i životu. Njen osmeh i istrajnost svakodnevno inspirišu radno okruženje.

Republika Slovenija

Profesionalna rehabilitacija ZPIZ

• **YY**, 44 godine, radi samostalno kao građevinski projektant. 2020. godine je doživeo saobraćajnu nesreću na motociklu, u kojoj je povredio kičmu i postao potpuni paraplegičar; tom prilikom je slomio skočni zglob i potkolenicu. Ima status stalnog invalida od decembra 2021. godine. Radi lakšeg obavljanja prethodnog posla, preko II. kategorije ZPIZ-a dobio je sledeća tehnička pomagala:

1. Odgovarajući sto i arhivski sistem za čuvanje i skladištenje radne dokumentacije, prilagođen i dostupan osiguraniku.
2. Električni pogon sa nosačem za postojeća invalidska kolica, koji mu omogućava samostalan dolazak na posao, učešće na sastancima, preuzimanje i predaju dokumentacije, kao i prezentaciju rada i saradnju sa klijentima.
3. Laptop računar sa većim ekranom, koji omogućava manje stresan rad i može se koristiti čak i u periodima olakšanja.

Sva pomagala u potpunosti finansira Zavod za penzijsko osiguranje Republike Slovenije. YY je veoma aktivan na poslu – to je njegov ključni identitet i vrednost – i nakon povratka se još više posvetio projektovanju. Bavi se tehničkim i stručnim konsultacijama za sanaciju zgrada, energetska efikasnost, finansiranje iz Eko-harmonije, izradom projektne dokumentacije i nadzorom projekta.

Njegov društveni život je uredan. Neoženjen je, živi u iznajmljenom stanu sa liftom i prilagođenim parkingom za invalidska kolica. Zbog teškog fizičkog oštećenja (100% totalno, 80% donjih ekstremiteta), koristi invalidska kolica i ima ličnog asistenta, što značajno poboljšava kvalitet njegovog života. Vozi prilagođeno vozilo sa automatskim menjačem i ručnim kontrolama kočnice i gasa; asistent mu pomaže pri ulasku i izlasku i pri sklapanju i rasklapanju kolica.

Takođe ima jaku društvenu mrežu – porodicu, poslovne partnere i prijatelje sa kojima deli interesovanja i održava redovne kontakte. Nekada je bio aktivan sportista; danas mnogo čita, trenira dva puta nedeljno u teretani sa tegovima, jačajući mišiće ruku i leđa kako bi održao držanje, i vežba napolju. Na stadionu trenira u invalidskim kolicima uz pomoć ruku, a redovno vežba i kod kuće.

- **M. H.**, rođen 1976. godine, školovao se za građevinskog tehničara kada je tokom srednje škole, usled nesreće pri ronjenju, zadobio tešku povredu kičme. Povreda je dovela do tetraplegije, dugotrajnog lečenja i sveobuhvatne rehabilitacije, nakon čega mu je dodeljen status učenika sa posebnim potrebama.

Uprkos 100% telesnom oštećenju, koje mu je priznato još 1997. godine, dugi niz godina nije uspevao da ostvari prava iz invalidskog osiguranja. Živeo je uz povremenu socijalnu pomoć, ali je aktivno pratio stručne i društvene tokove. Prekretnica nastaje 2016. godine, kada ulazi u sistem profesionalne rehabilitacije i stiče pravo na podržano zapošljavanje – uključujući subvenciju zarade i 30 sati stručne podrške mesečno na radnom mestu.

Nakon dve godine rada u javnim radovima, krajem 2018. godine započinje podržano samozapošljavanje u oblasti tehničkog konsaltinga i projektovanja. Poslovni prostor je adaptiran prema njegovim potrebama, uz finansijsku podršku Fonda za razvoj i invaliditet za tehničku opremu, dok je građevinske radove sam finansirao. Prostor se nalazi u porodičnoj baroknoj zgradi staroj preko 300 godina.

Koristi električna i mehanička kolica, ortopedski ležaj, specijalizovanu računarsku opremu (trekbol miš, podesiva stolica), a uz sebe ima i lične asistente koji mu pomažu u svakodnevnim i radnim aktivnostima, uključujući i rad na terenu, higijenu, ishranu i druge potrebe. Priznato mu je 120 sati lične asistencije nedeljno. Pravi pauze svakih sat i po radi istezanja, a samostalno organizuje zadatke prema sopstvenom psihofizičkom stanju.

Kao osoba sa 100% telesnim oštećenjem, ostvaruje pravo na dodatni penzijski staž – tri meseca godišnje više, subvenciju zarade za pomoćno lice i oslobađanje od doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje.

Već više od šest godina uspešno posluje, a pored toga je aktivan u zajednici i organizacijama OSI, zalažući se za dostupniji i efikasniji sistem profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja. Takođe je angažovan na očuvanju kulturnog i prirodnog nasleđa svog kraja.

PREPORUKE I SMERNICE

Program obuke možete prilagoditi osobama sa stečenim motoričkim smetnjama ukoliko primenite sledeće preporuke i smernice:

PRIMENITE KONCEPT UNIVERZALNOG DIZAJNA ZA UČENJE u procesu inicijalnog planiranja i izrade programa obuke. Svrha primene ovog koncepta jeste stvaranje što inkluzivnijeg okruženja za obučavanje odraslih, kako bi naknadna prilagođavanja programa obuke bila što manja. Model Univerzalnog dizajna za učenje možete uspešno primeniti ukoliko pratite sledeće korake:

PRILAGODITE METODE OBUČAVANJA UVOĐENJEM FLEKSIBILNIJIH METODA OBUČAVANJA I TEHNIKA RADA SA ODRASLIMA

Fleksibilne metode obučavanja omogućavaju polaznicima da uče na način koji odgovara njihovim individualnim sposobnostima, interesovanjima i tempu. One obuhvataju samousmereno učenje (eng. *self-directed learning*), individualizovane planove učenja, učenje u parovima i malim grupama, kombinovano učenje (eng. *blended learning*), projektno orijentisano učenje (eng. *project-based learning*), situaciono učenje, učenje kroz igru (gamifikacija) i dr. Samousmereno učenje omogućava polaznicima da biraju šta, kada i kako uče. Izuzetno je korisno za odrasle koji žele veću kontrolu nad tempom učenja. Individualizovani planovi učenja omogućavaju prilagođavanje sadržaja i ciljeva pojedinačnim potrebama polaznika, kao i postavljanje realnih i dostižnih ciljeva za OSI. Učenje u paru ili malim grupama podstiče socijalnu interakciju i razmenu znanja, dok kombinovano učenje nudi fleksibilnost kombinovanjem učenja na daljinu i učioničkog rada, što je posebno važno za osobe sa fizičkim ograničenjima. Projektno orijentisano učenje podrazumeva rešavanje realnih problema kroz projekte, pri čemu polaznik razvija funkcionalna znanja, timski rad i praktične veštine. Situaciono učenje jeste učenje koje se dešava u realnim životnim situacijama, odnosno simulacijama istih. Primenljivo je za odrasle jer se učenje odmah povezuje sa praksom. Dok projektno i situaciono učenje omogućavaju praktičnu primenu znanja u realnim kontekstima, učenje kroz igru koristi elemente igara (poeni, zadaci, rang-liste i sl.) i na taj način dodatno motivise i angažuje polaznike. Sve ove metode se oslanjaju na upotrebu različitih tehnologija i multimedijalnih alata, omogućavajući inkluzivno i pristupačno učenje za sve, uključujući i osobe sa stečenim motoričkim smetnjama.

Fleksibilne tehnike rada sa odraslima, u skladu sa konceptom Univerzalnog dizajna za učenje, omogućavaju prilagođeno, inkluzivno i podsticajno obrazovno okruženje u kojem polaznici aktivno učestvuju u procesu učenja. Ove tehnike

obuhvataju tehnike diskusija i reflektivnih razgovora, radionice sa aktivnim učešćem polaznika, korišćenje studija slučaja (eng. *case study*), tehnike vođenog učenja (eng. *scaffolding*), mape uma i konceptualne mape, učenje kroz tutorstvo i mentorski rad i dr. Diskusije i reflektivni razgovori podstiču kritičko mišljenje, razmenu iskustava i međusobno učenje, bilo uživo ili putem onlajn platformi. Radionice sa aktivnim učešćem fokusiraju se na interaktivne i praktične aktivnosti koje se lako mogu prilagoditi fizičkim mogućnostima polaznika. Studije slučaja omogućavaju analizu realnih problema iz prakse, povezujući teorijsko znanje sa konkretnim situacijama. Tehnika vođenog učenja podrazumeva pružanje postepene podrške koja se prilagođava napretku polaznika, što je posebno važno za one koji uče sporijim tempom. Mape uma i konceptualne mape služe kao vizuelni alati koji olakšavaju pamćenje i razumevanje sadržaja, dok tutorstvo i mentorski rad omogućavaju vršnjačku podršku i razvijaju osećaj zajedništva i inkluzije.

PREDVIDITE RAZLIČITE VIDOVE PREDSTAVLJANJA INFORMACIJA I KORISTITE RAZLIČITE VRSTE TEHNOLOGIJA U PROCESU OBUČAVANJA

Koristite audio, video i digitalne formate učenja, multimedijalne materijale za učenje, kao i prednosti veštačke inteligencije. Učenje koje se u celosti odvija na daljinu treba predvideti samo u slučaju težih oblika invaliditeta osoba sa stečenim motoričkim smetnjama. U suprotnom treba podsticati aktivno učešće osoba sa stečenim motoričkim smetnjama u procesu obučavanja i njihovu interakciju sa ostalim polaznicima, jer se na taj način podstiče njihov osećaj uključenosti, prihvaćenosti, potpomaže proces samoaktualizacije i razvija njihovo samopoštovanje.

PLANIRAJTE PRILAGODAVANJE VREMENSKE DINAMIKE OBUKE

Osobe sa stečenim motoričkim smetnjama mogu imati poteškoće u praćenju vremenske dinamike realizacije obrazovnog programa. Prilikom izrade programa obuke neophodno je predvideti da se tempo realizacije programa obuke može razlikovati i usklađivati sa psihofizičkim sposobnostima i potrebama različitih polaznika.

OMOGUĆITE FLEKSIBILNOST NAČINA PROVERE STEČENIH ZNANJA I VEŠTINA

Podite od pretpostavke da procena stečenih ishoda učenja treba da bude prilagođena različitim kategorijama polaznika. Odraslima sa stečenim motoričkim smetnjama može biti potrebno više vremena da završe određene zadatke, te im treba ponuditi dodatno vreme za izvršavanje postavljenih zadataka. Potrebno je

dati jasne i precizne smernice za izvođenje zadatka, pojednostaviti same zadatke ili ih raščlaniti na manji set zadataka, kako bi se smanjilo kognitivno, kao i fizičko opterećenje polaznika sa stečenim motoričkim smetnjama.

PLANIRAJTE AKTIVNOSTI KOJIMA SE PODSTIČE SARADNJA IZMEĐU POLAZNIKA OBUKE

U procesu izrade programa obuke treba planirati aktivnosti kojima se podstiče saradnja između polaznika obuke, koje obuhvataju *peer learning* aktivnosti, odnosno učenje od drugih polaznika obuke. Na ovaj način ćete, između ostalog, podstaći socijalnu inkluziju i sprečiti osećaj izolovanosti vaših polaznika sa određenom vrstom invaliditeta, uključujući i osobe sa stečenim motoričkim smetnjama.

PODSTIČITE KULTURU DAVANJA POVRATNIH INFORMACIJA

Potrebno je podsticati i negovati kulturu davanja povratnih informacija, ne narušavajući pritom emocionalno stanje i samopouzdanje osoba sa stečenim motoričkim smetnjama. Psihološka podrška je ključna kako bi polaznici sa ovom specifičnom vrstom invaliditeta uspešno završili obuku.

OMOGUĆITE EDUKATORIMA PRISTUP ODGOVARAJUĆIM OBLICIMA STRUČNOG USAVRŠAVANJA, RESURSIMA I USLUGAMA PODRŠKE

Treba imati u vidu da edukatori kao realizatori programa obuka često nemaju prilike da steknu odgovarajuće kompetencije za rad sa OSI, a koje su neophodne za uspešnu implementaciju koncepta univerzalnog dizajna za učenje. Stoga im treba omogućiti pristup različitim oblicima stručnog usavršavanja, resursima i uslugama podrške.

LISTA PROVERE (PITANJA ZA IZRADU PROGRAMA OBUKE U SKLADU SA KONCEPTOM UNIVERZALNOG DIZAJNA ZA UČENJE)

Prilikom izrade programa obuke u skladu sa konceptom Univerzalnog dizajna za učenje, koji bi bio prilagođen različitim kategorijama polaznika, uključujući i polaznike sa stečenim motoričkim smetnjama, potrebno je odgovoriti na sledeći set pitanja:

- Da li su planirane fleksibilne metode obuke i tehnike rada sa odraslima?
- Da li su informacije dostupne u više formata (tekstualni, audio, video, vizuelni prikazi)?
- Da li su korišćeni multimedijalni sadržaji za pojašnjavanje kompleksnih informacija?
- Da li su ključni pojmovi jasno označeni i izdvojeni radi lakšeg razumevanja?
- Da li se koriste različiti formati učenja: audio, video, digitalni materijali i sl.?
- Da li je predviđeno učenje na daljinu, a posebno za osobe sa težim oblicima invaliditeta?
- Da li je predviđena mogućnost prilagođavanja tempa obuke individualnim psiho-fizičkim sposobnostima polaznika?
- Da li se podstiče samostalnost, izbor i kontrola nad tempom učenja?
- Da li program poštuje različite stilove učenja i pruža izbor u pristupu aktivnostima?
- Da li su omogućene dodatna pojašnjenja za polaznike koji sporije napreduju?
- Da li je predviđeno učešće u grupnim aktivnostima koje podstiču inkluziju i saradnju?
- Da li program podstiče aktivno učešće i interakciju među svim polaznicima?
- Da li su planirane aktivnosti međusobnog učenja (peer learning)?
- Da li su načini provere znanja fleksibilni i prilagođeni različitim potrebama?
- Da li je omogućeno dodatno vreme za izvršavanje zadataka?
- Da li se obezbeđuju jasna uputstva i modeli zadataka?
- Da li su kompleksni zadaci pojednostavljeni ili podeljeni na manje celine?
- Da li se stvara okruženje koje podržava samopouzdanje i emocionalno blagostanje polaznika?
- Da li se vodi računa o empatiji, strpljenju i prilagodljivosti u komunikaciji?
- Da li su obezbeđeni mehanizmi psihološke podrške tokom obuke?
- Da li je u programu zastupljena kultura davanja povratnih informacija?
- Da li su edukatori prošli odgovarajuće stručno usavršavanje za rad sa OSI?
- Da li imaju pristup resursima i podršci za rad sa OSI?
- Da li su edukatori prošli obuku za primenu univerzalnog dizajna za učenje (UDL)?

PRIMENITE KONCEPT UNIVERZALNE MATRICE u procesu planiranja i sprovođenja programa obrazovanja odraslih. Primenom ove matrice donećete informisanu odluku o izboru odgovarajuće vrste prilagođavanja programa obuke osobama sa stečenim motoričkim smetnjama. Univerzalna matrica podrazumeva faze prikupljanja informacija o potencijalnom polazniku sa stečenim motoričkim smetnjama, odabira adekvatne vrste prilagođavanja obuke, sprovođenja prilagođenog programa obuke, procenu efikasnosti prilagođavanja i fazu donošenja odluke o vrsti prilagođavanja koje će se primenjivati u budućnosti. U procesu prilagođavanja programa obuke osobama sa stečenim motoričkim smetnjama možete koristiti Obrazac univerzalne matrice (u nastavku). Napominjemo da se ovaj obrazac može primeniti i u slučaju osoba sa nekim drugim vrstama invaliditeta i specifičnostima.

OBRAZAC UNIVERZALNE MATRICE ZA PRILAGOĐAVANJE PROGRAMA OBUKE OSOBAMA SA STEČENIM MOTORIČKIM SMETNJAMA	
PRIKUPLJANJE INFORMACIJA	<p><i>Potrebno je navesti:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Podatke o vrsti i stepenu poteškoća koje su posledica invaliditeta osobe sa stečenim motoričkim smetnjama; • Podatke o relevantnim karakteristikama osobe sa stečenim motoričkim smetnjama: sklonostima, dosadašnjim stečenim znanjima i iskustvima, hobijima, dodatnim zdravstvenim poteškoćama i potrebama, načinima zadovoljavanja potreba vezanih za ovaj vid invaliditeta; • Prikupljene informacije o potencijalnim vrstama prilagođavanja u odnosu na identifikovanu vrstu invaliditeta.
IZBOR ODGOVARAJUĆE VRSTE PRILAGOĐAVANJA	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Potrebno je analizirati prethodno prikupljene informacije, kako bi potencijalno prilagođavanje bilo u skladu sa procesom (neformalnog) obrazovanja odraslih i kako bi se donela odluka o prilagođavanju koje će biti primenjeno, imajući u vidu principe:</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>korisnosti</i> • <i>ekonomičnosti</i> • <i>svrsishodnosti i</i> • <i>održivosti.</i>
SPROVOĐENJE ODABRANOG PRILAGOĐAVANJA	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Potrebno je opisati kako odabrano prilagođavanje obuke funkcioniše u stvarnom okruženju, odnosno navesti kako izgleda praktična primena prilagođavanja programa obuke i provera u stvarnim okolnostima.</i>

<p style="text-align: center;">PROCENA FUNKCIONALNOSTI PRILAGOĐAVANJA</p>	<p><i>Važno je da tokom čitavog procesa obučavanja proveravate da li prilagođavanje programa obuke i dalje ispunjava sva četiri kriterijuma. U skladu sa tim, navedite podatke do kojih ste došli razgovorom sa polaznicima i posmatranjem procesa obučavanja koji su bitni za procenu funkcionalnosti prilagođavanja programa osobama sa stečenim motoričkim smetnjama.</i></p> <p><i>Odgovorite na sledeća pitanja:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> <i>1. Da li je prilagođena obuka korisna za osobe sa stečenim motoričkim smetnjama?</i> <i>2. Da li je prilagođavanje prihvatljivo i ekonomski isplativo za organizacije koje realizuju obuku?</i> <i>3. Da li odabrani način prilagođavanja doprinosi tome da osobe sa stečenim motoričkim smetnjama dostignu planirane ishode učenja?</i> <i>4. Da li je ovakvo prilagođavanje održivo tokom čitavog procesa obučavanja?</i>
<p style="text-align: center;">DONOŠENJE ODLUKE O FUNKCIONALNOSTI PRILAGOĐAVANJA</p>	<p><i>Na osnovu analize prethodno prikupljenih podataka o ispunjavanju kriterijuma korisnosti, ekonomičnosti, svrsishodnosti i održivosti, navedite da li je doneta odluka o nastavku aktivnosti prilagođavanja obuke osobama sa stečenim motoričkim smetnjama ili biste nešto izmenili.</i></p>

USPOSTAVITE INKLUZIVNU KOMUNIKACIJU kao preduslov za stvaranje inkluzivnog okruženja za učenje. Negujte otvorenu, dobronamernu, empatičnu i saradljivu komunikaciju svih učesnika u procesu obučavanja. Budite svesni negativnih stavova i eventualnih predrasuda koje mogu biti prepreka inkluzivnoj komunikaciji. Upoznajte svoje polaznike i prilagodite se njihovim specifičnim potrebama. Savladajte pravilne načine obraćanja i ophođenja prema osobama sa stečenim motoričkim smetnjama i negujte empatiju u svojoj organizaciji.

OMOGUĆITE KONTINUIRANO USAVRŠAVANJE KADROVA U OBRAZOVANJU ODRASLIH za rad sa osobama sa stečenim motoričkim smetnjama. Stručno usavršavanje se može odnositi na sticanje andragoških kompetencija za rad sa OSI; poznavanje propisa u vezi sa pravima OSI; obučavanje za adekvatnu primenu pomoćnih (asistivnih) tehnologija; edukacije za uspostavljanje inkluzivne komunikacije kao stožera inkluzivnog okruženja za učenje, ali i obučavanje predavača i stručnih saradnika u obrazovanju odraslih za pružanje psihološko-emocionalne podrške u procesu samoaktualizacije osoba sa stečenim motoričkim smetnjama.

OBEZBEDITE RAZUMNO PRILAGOĐAVANJE U POGLEDU PROSTORA kako biste omogućili nesmetan pristup zgradi u kojoj se realizuje obuka. Prostorno

prilagođavanje podrazumeva upodobljavanje objekta i prostora u kojem se osoba sa stečenim motoričkim smetnjama obučava, uklanjanjem arhitektonskih barijera. Preporuka je da se OSI obučavaju u prostoru koji raspolaze širim vratima i hodnicima, automatskim vratima, rampama, liftom za OSI ili liftom guseničarom, podesivim stolovima, odgovarajućom signalizacijom i osvetljenjem, toaletima pristupačnim za OSI, i sl.

OMOGUĆITE RAZUMNO PRILAGOĐAVANJE U POGLEDU OPREME I NASTAVNIH SREDSTAVA za obučavanje osoba sa stečenim motoričkim smetnjama. Pomoćne (asistivne) tehnologije mogu pomoći OSI da samostalno i uspešno učestvuju u obrazovnim aktivnostima. Asistivna tehnologija danas obuhvata širok spektar instrumenta, aparata, sredstava i uređaja, koje možete koristiti u obučavanju osoba sa stečenim motoričkim smetnjama. Među njima se izdvajaju računarska pomagala i komunikacione asistivne tehnologije, ali i lako dostupna mobilna rešenja i aplikacije.

ZAKLJUČAK

Inkluzivno obrazovanje kao prioritet

Potrebno je razvijati i primenjivati obrazovne programe koji omogućavaju osobama sa stečenim motoričkim smetnjama ravnopravan pristup učenju i osposobljavanju, jer je to ključ njihovog društvenog i profesionalnog uključivanja.

Razumno prilagođavanje kao standard

Svaki obrazovni program treba da predvidi razumna prilagođavanja – prostorna, tehnička, metodološka i komunikacijska – kako bi se uklonile prepreke i obezbedili jednaki uslovi učenja za sve polaznike.

Individualizacija procesa

Umesto opštih rešenja zasnovanih na vrsti invaliditeta, akcenat treba staviti na individualne potrebe i potencijale polaznika. Time se osigurava efikasnije učenje i jača motivacija za dalji razvoj.

Primena univerzalnog dizajna za učenje

Obrazovni programi bi trebalo od početka da se kreiraju prema principima univerzalnog dizajna, čime se smanjuje potreba za naknadnim prilagođavanjima i omogućava uključivanje što većeg broja učesnika.

Oснаživanje edukatora i institucija

Edukatori moraju imati kontinuiranu podršku i stručno usavršavanje za rad sa osobama sa motoričkim smetnjama, uključujući upotrebu asistivnih tehnologija, komunikacijske veštine i empatijski pristup.

Primeri dobre prakse kao putokaz

Iskustva iz različitih zemalja pokazuju da socijalna preduzeća, fleksibilni programi i međusektorska saradnja mogu značajno doprineti zapošljivosti i integraciji osoba sa invaliditetom. Ove prakse treba širiti i prilagođavati lokalnim uslovima.

Podrška celoživotnom učenju

Potrebno je razvijati programe neformalnog i celoživotnog obrazovanja koji su dostupni, fleksibilni i usklađeni sa tržištem rada, kako bi osobe sa motoričkim smetnjama mogle da stiču i nadograđuju veštine tokom čitavog života.

Međusektorska saradnja

Za uspeh inkluzivnog obrazovanja neophodna je saradnja između obrazovnih institucija, poslodavaca, nevladinih organizacija i kreatora politika čime se obezbeđuje održivost, širenje inkluzivnih praksi i uklanjanje sistemskih barijera.

Dodatne preporuke

Potrebno je dalje razvijati i unapređivati normativni okvir kako bi se preciznije regulisala prava odraslih OSI u obrazovanju, sa posebnim naglaskom na osobe sa stečenim motoričkim smetnjama.

Takođe, veoma važna komponenta je finansijska podrška i stimulansi, a to je moguće kroz kreiranje fondova i grantova za institucije i organizacije koje implementiraju inkluzivne programe, kao i poreske olakšice poslodavcima koji zapošljavaju OSI.

Na kraju, veoma značajan aspekt je i promovisanje kulture inkluzije i razbijanje stereotipa kroz javne kampanje, medijske sadržaje i programe podizanja svesti, sa ciljem smanjenja stigme i jačanja društvene participacije OSI.

PRILOG

NORMATIVNI OKVIR OBRAZOVANJA ODRASLIH

Republika Srbija

Obrazovanje odraslih u Republici Srbiji prepoznato je u nacionalnim propisima kao deo jedinstvenog sistema obrazovanja, koje odraslima tokom celog života obezbeđuje sticanje kvalifikacija, kompetencija, znanja, veština, sposobnosti i stavova neophodnih za lični i profesionalni razvoj, rad i zapošljavanje, kao i društveno odgovorno ponašanje.

Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine teži da obezbedi kvalitetno obrazovanje za postizanje punog potencijala svakog deteta, mlade i odrasle osobe u Republici Srbiji. Prvi od opštih principa celokupnog obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji je obezbeđivanje jednakosti u ostvarivanju prava na obrazovanje i dostupnosti obrazovanja svoj deci, učenicima i odraslima zasnovano na socijalnoj pravdi i jednakim šansama, bez diskriminacije. Neophodno je pružati kontinuiranu i dodatnu podršku unapređenju obrazovanja i vaspitanja lica sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Normativni okvir u Republici Srbiji od značaja za neformalno obrazovanje odraslih obuhvata sledeća zakonska i podzakonska akta:

- **Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja** („Sl. glasnik RS”, br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon, 6/2020, 129/2021, 92/2023 i 19/2025);
- **Zakon o obrazovanju odraslih** („Sl. glasnik RS”, br. 55/2013, 88/2017 - dr. zakon, 27/2018 - dr. zakon i 6/2020 - dr. zakon);
- **Zakon o Nacionalnom okviru kvalifikacija Republike Srbije** („Sl. glasnik RS”, br. 27/2018, 6/2020, 129/2021 - dr. zakon i 76/2023);
- **Pravilnik o bližim uslovima u pogledu programa, kadra, prostora, opreme i nastavnih sredstava za sticanje statusa javno priznatog organizatora aktivnosti obrazovanja odraslih** („Sl. glasnik RS”, br. 130/2021);
- **Pravilnik o standardima usluga karijernog vođenja i savetovanja** („Sl. glasnik RS”, br. 43/2019).

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kao zakon koji uređuje osnove sistema obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji, prepoznaje obrazovanje odraslih kao integralni deo sistema. Ovim zakonom definisani su opšti principi obrazovanja i vaspitanja (član 7.), koji se, između ostalog, odnose i na učešće OSI u obrazovanju odraslih. Zakon propisuje da se odraslim OSI mora omogućiti pristup svim nivoima obrazovanja, kao i obavezu smanjenja stope napuštanja sistema obrazovanja i podrške njihovom ponovnom uključenju u sistem, u skladu sa principima inkluzivnog obrazovanja i vaspitanja.

Zakonom o Nacionalnom okviru kvalifikacija Republike Srbije (dalje: Zakon o NOKS-u) uspostavljen je Nacionalni okvir kvalifikacija Republike Srbije (NOKS), sistem kojim se uređuju kvalifikacije u Republici Srbiji. NOKS predstavlja instrument za identifikovanje, kreiranje i razvrstavanje kvalifikacija u sistemu obrazovanja, u skladu sa zahtevima tržišta rada, celoživotnog učenja, razvoja nauke i društva u celini. NOKS omogućava uređivanje sistema kvalifikacija u Republici Srbiji po svim nivoima i oblastima obrazovanja, čime se postiže veća fleksibilnost i prohodnost, pre svega unutar različitih nivoa obrazovanja. Uspostavljanjem NOKS-a obezbeđena je uporedivost i prepoznatljivost kvalifikacija stečenih u Republici Srbiji sa kvalifikacijama stečenim u drugim državama.

U skladu sa ovim zakonom kvalifikacije u Republici Srbiji se mogu steći formalnim i neformalnim obrazovanjem, kao i kroz postupak priznavanja prethodnog učenja.

- **Formalno obrazovanje** predstavlja organizovane procese učenja koji se ostvaruju na osnovu planova i programa nastave i učenja osnovnog i srednjeg obrazovanja i studijskih programa visokog obrazovanja;
- **Neformalno obrazovanje** predstavlja organizovane procese učenja odraslih koji se ostvaruju na osnovu posebnih programa, radi sticanja znanja, veština, sposobnosti i stavova usmerenih na rad, lični i socijalni razvoj;
- **Informalno učenje** predstavlja proces samostalnog sticanja znanja, veština, vrednosti, stavova i sposobnosti odraslih, u svakodnevnom životnom, radnom i socijalnom okruženju;
- **Priznavanje prethodnog učenja (PPU)** predstavlja aktivnost obrazovanja odraslih koja se ostvaruje procenom znanja, veština i sposobnosti stečenih obrazovanjem, životnim ili radnim iskustvom i koja omogućava dalje učenje i povećanje konkurentnosti na tržištu rada.

Zakon o obrazovanju odraslih uređuje oblast obrazovanja odraslih u Republici Srbiji. Obrazovanje odraslih, u skladu sa ovim zakonom, ostvaruje se kroz formalno i neformalno obrazovanje, ali i informalno učenje. Ovim zakonom su utvrđeni principi obrazovanja odraslih (član 3.), među kojima se takođe navodi i princip jednakih mogućnosti. Ovaj zakon propisuje obavezu da se OSI koji pohađaju programe obrazovanja odraslih obezbedi pristupačnost programa i neophodna individualizovana razumna prilagođavanja (član 21. Sprovođenje programa obrazovanja odraslih).

Obrazovanje odraslih u Republici Hrvatskoj regulisano je strategijom te zakonskim i podzakonskim aktima. Ono je deo sistema celoživotnog učenja, koji kroz formalne, neformalne i informalne oblike obrazovanja omogućuje osobama starijima od 18 godina sticanje novih znanja, veština, kompetencija i kvalifikacija relevantnih za uključivanje na tržište rada i profesionalni razvoj.

Strateški dokument, zakonski i podzakonski akti koji regulišu sistem obrazovanja odraslih u Republici Hrvatskoj:

- Strategija obrazovanja, nauke i tehnologije (NN 124/14),
- Zakon o Hrvatskom kvalifikacijskom okviru (NN 22/13, 41/16 64/18, 47/20, 20/21),
- Pravilnik o Registru Hrvatskog kvalifikacijskog okvira (NN 96/21),
- Zakon o Agenciji za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih (NN 24/10),
- Zakon o obrazovanju odraslih (NN 144/21),
- Pravilnik o standardima i normativima za izvođenje programa obrazovanja odraslih (NN 14/23),
- Pravilnik o načinu eksternog vrednovanja ustanova za obrazovanje odraslih i skupova ishoda učenja, kao i načinu rada i imenovanju komisije za prigovore na izveštaj o eksternom vrednovanju (NN 19/23),
- Pravilnik o načinu prijave i sprovođenju vrednovanja prethodnog učenja (NN 79/24),
- Zakon o Hrvatskom kvalifikacijskom okviru (NN 20/21),
- Pravilnik u Registru Hrvatskog kvalifikacijskog okvira (NN 96/21)

Sistem obrazovanja odraslih temelji se na **Hrvatskom kvalifikacijskom okviru (HKO)**, koji omogućava sticanje delimičnih i celovitih kvalifikacija, priznavanje prethodnog učenja, usklađenost obrazovnih kvalifikacija sa evropskim standardima te povezivanje obrazovanja sa potrebama tržišta rada. Ovakav sistem obrazovanja osigurava fleksibilnost i sveobuhvatnu dostupnost učenja, posvećujući posebnu pažnju OSI kako bi im se omogućile jednake mogućnosti učestvovanja u obrazovnim programima i profesionalnom razvoju.

Nacionalni informacioni sistem obrazovanja odraslih (NISOO), koji se vodi pri Ministarstvu nauke, obrazovanja i mladih RH, sadrži sveobuhvatnu evidenciju o ustanovama, programima obrazovanja i programima vrednovanja, polaznicima, pristupnicima, andragoškim asistentima i nastavnicima u obrazovanju odraslih te druge podatke važne za praćenje stanja i razvoja sistema obrazovanja odraslih.

Zakon o obrazovanju odraslih, između ostalog, definiše i vrste obrazovanja odraslih:

- Formalno obrazovanje uključuje programe obrazovanja verifikovane od nadležnih tela koji omogućuju sticanje kvalifikacija priznatih u sistemu obrazovanja.

- Neformalno obrazovanje obuhvata strukturirane programe usmerene na razvoj specifičnih kompetencija potrebnih za zapošljavanje i profesionalni razvoj, često finansirane putem vaučera i evropskih fondova.
- Informalno učenje odnosi se na iskustveno učenje te sticanje znanja i veština putem životnog i radnog iskustva.

Vrednovanje programa obrazovanja odraslih, regulisano posebnim Pravilnikom, ključan je proces kojim se osigurava kvalitet i usklađenost obrazovnih programa sa nacionalnim i evropskim standardima i uključuje sledeće korake:

1. prijava programa – obrazovne ustanove podnose zahtev za vrednovanje Agenciji za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih,
2. evaluacija programa – stručna tela ocenjuju usklađenost programa sa standardima kvalifikacija iz Registra HKO-a,
3. odobrenje i upis u registar – ako program zadovoljava propisane kriterijume, upisuje se u Registar akreditovanih programa,
4. praćenje i spoljašnje vrednovanje – redovna provera kvaliteta programa kako bi se osigurao kontinuirani razvoj i prilagođavanje potrebama tržišta rada.

Priznavanje neformalnog obrazovanja i vrednovanje ishoda učenja regulisano je posebnim Pravilnikom kao i metodološkim smernicama koje je razvila Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih (ASOO). Ovaj postupak priznavanja prethodnog učenja omogućuje osobama sticanje delimične ili celovite kvalifikacije putem priznavanja neformalno stečenih znanja, veština i kompetencija.

Proces vrednovanja prethodnog učenja sastoji se od nekoliko koraka:

1. prijava kandidata – podnošenje zahteva instituciji ovlašćenoj za vrednovanje kompetencija,
2. dokumentacijska provera – analiza dostavljenih dokaza o ranije stečenim znanjima i veštinama,
3. procena kompetencija – provodi se putem testiranja, intervjua, portfolija, praktičnih zadataka ili simulacija,
4. poređenje sa standardima kvalifikacija – utvrđuje se u kojoj meri kandidatovo znanje odgovara propisanim kvalifikacijama iz Registra HKO-a,
5. izdavanje javne isprave – uspešnim kandidatima izdaje se potvrda ili sertifikat, kojim se priznaje neformalno obrazovanje i potvrđuju stečene kvalifikacije ili skupovi ishoda učenja, što kandidatu omogućuje nastavak obrazovanja ili pristup tržištu rada.

Sistem vrednovanja prethodnog učenja doprinosi unapređenju fleksibilnosti obrazovnog sistema, povećava mobilnost radne snage i osigurava lakši pristup kvalifikacijama relevantnima za tržište rada. Ovaj sistem omogućava veću prohodnost unutar obrazovnog sistema i fleksibilnost procesa učenja, povećavajući zapošljivost svih osoba, pa tako i OSI.

Obrazovanje odraslih u Sloveniji uređeno je sistemom zakona, strategija i podzakonskih akata koji određuju ciljeve, organizaciju, sprovođenje i finansiranje obrazovanja odraslih. Glavni zakon koji uređuje ovu oblast je Zakon o obrazovanju odraslih (ZIO-1), koji definiše osnovna prava i obaveze obrazovnih ustanova i učesnika u procesu obrazovanja odraslih.

Ključni zakoni, propisi i podzakonska akta koji regulišu sistem obrazovanja u Republici Sloveniji su:

- Zakon o obrazovanju odraslih (ZIO-1)
- Zakon o organizaciji i finansiranju vaspitanja i obrazovanja (ZOFVI)
- Zakon o nacionalnim profesionalnim kvalifikacijama (ZNPk)
- Pravilnik o sprovođenju obrazovanja odraslih uređuje uslove za realizaciju obrazovnih programa.
- Pravilnik o finansiranju obrazovanja odraslih određuje izvore finansiranja i mogućnosti sufinansiranja obrazovnih programa.

Zakon o obrazovanju odraslih (ZIO-1)

ZIO-1 definiše sistem obrazovanja odraslih, uključujući formalne i neformalne oblike obrazovanja; određuje javne službe u oblasti obrazovanja odraslih; uspostavlja prava i obaveze učesnika i izvođača obrazovanja; uređuje finansiranje obrazovanja odraslih iz javnih i privatnih izvora.

Zakon o organizaciji i finansiranju vaspitanja i obrazovanja (ZOFVI)

ZOFVI određuje organizaciju obrazovnih ustanova i način njihovog finansiranja; uključuje odredbe o pravima odraslih na obrazovanje i mogućnostima subvencioniranja škola.

Zakon o nacionalnim profesionalnim kvalifikacijama (ZNPk)

ZNPk uređuje sticanje i priznavanje nacionalnih profesionalnih kvalifikacija (NPK), koje omogućavaju odraslima ulazak na tržište rada bez formalnog obrazovanja; definiše postupke provere i potvrđivanja znanja i kompetencija.

Strategija razvoja obrazovanja odraslih u Sloveniji postavlja dugoročne ciljeve i prioritete.

Oblici obrazovanja odraslih

U skladu sa zakonodavstvom, u Sloveniji su moguće sledeće forme obrazovanja odraslih:

- Formalno obrazovanje - programi osnovnog, srednjeg i višeg stručnog obrazovanja za odrasle.

- Neformalno obrazovanje - kursevi, seminari i radionice za sticanje novih znanja i kompetencija.
- Priznavanje neformalnog znanja - postupci sertifikovanja iskustva i znanja stečenog izvan formalnog sistema.
- Programi obuke i prekvalifikacije - omogućavaju brži ulazak na tržište rada.

Strategije i razvoj

Slovenija se zalaže za celoživotno učenje i uključivanje što većeg broja odraslih osoba u obrazovne procese. Strategija razvoja obrazovanja odraslih ističe sledeće prioritete:

- povećanje opšteg nivoa obrazovanja odraslih,
- veća dostupnost obrazovanja za osetljive grupe,
- podsticanje digitalnih kompetencija,
- razvoj celoživotnog učenja.

Zakonodavstvo koje uređuje obrazovanje odraslih u Sloveniji je dobro strukturirano i omogućava različite oblike formalnog i neformalnog učenja. Cilj je poboljšanje kompetencija stanovništva, povećanje zaposlenosti i omogućavanje pristupačnog i kvalitetnog obrazovanja za sve.

SPECIFIČNOSTI U OBRAZOVANJU ODRASLIH

Republika Srbija

Zakonom o NOKS-u propisano je koje organizacije mogu da dobiju odobrenje statusa javno priznatog organizatora aktivnosti obrazovanja odraslih (JPOA) za sprovođenje aktivnosti neformalnog obrazovanja odraslih.

Status JPOA može da stekne pravno lice, odnosno druga ustanova, javna agencija, javno preduzeće, organizacija nadležna za poslove zapošljavanja, agencija za zapošljavanje, privredno društvo, nosioci poslova profesionalne rehabilitacije, preduzetnik, sindikat, udruženje, stručno društvo, organizacije za obrazovanje odraslih (narodni, radnički, otvoreni univerzitet, univerzitet za treće doba i dr.), centri i organizacije za stručno usavršavanje, za učenje stranih jezika, informaciono-komunikacione tehnologije, za obuku i razvoj ljudskih resursa, za obuku vozača, privredna komora, centar za karijerno vođenje i savetovanje, udruženje poslodavaca, kulturno-obrazovni centar, dom kulture, koje je dobilo odobrenje statusa JPOA u skladu sa Zakonom o NOKS-u.

Status JPOA, pod Zakonom propisanim uslovima, mogu da steknu i škole – osnovne i srednje. Status JPOA imaju državni organi i ustanove koji u skladu sa posebnim zakonom obavljaju stručno usavršavanje i druge aktivnosti obrazovanja odraslih, odnosno druge organizacije koje su na osnovu posebnog zakona dobile dozvolu nadležnog državnog organa da obavljaju stručno usavršavanje i druge aktivnosti obrazovanja odraslih.

U skladu sa Zakonom o NOKS-u, status JPOA može se steći za sledeće aktivnosti obrazovanja odraslih:

1. **Neformalno obrazovanje odraslih kojim se stiču kvalifikacije i/ili kompetencije**, a koje obuhvata obuke za:
 - sticanje kvalifikacija nivoa od 1 do 3 i 5 NOKS-a, u skladu sa standardom kvalifikacije; rad u zanimanju u okviru standarda kvalifikacije;
 - sticanje pojedinačnih kompetencija iz standarda kvalifikacije;
 - sticanje više pojedinačnih ishoda učenja iz standarda kvalifikacije, ali i
 - obuke za sticanje ishoda učenja, odnosno znanja i veština i/ili kompetencije koje nisu obuhvaćene nacionalnim kvalifikacijama, a koje su relevantne za obavljanje poslova u okviru određenog zanimanja, u skladu sa propisima kojima se uređuje oblast zapošljavanja.
2. **Neformalno obrazovanje odraslih kojim se unapređuju znanja, veštine i sposobnosti, radi ličnog i profesionalnog razvoja i društveno odgovornog ponašanja;**
3. **Pružanje usluga karijernog vođenja i savetovanja;**
4. **Priznavanje prethodnog učenja**, pri čemu se u posebnom postupku procenjuju znanja, veštine i stavovi stečeni obrazovanjem, životnim ili radnim iskustvom za nivoe od 1 do 3 i 5 NOKS-a, u skladu sa standardom kvalifikacije.

Agencija za kvalifikacije, javna agencija koju je osnovala Vlada Republike Srbije, između ostalog, vrši izdavanje odobrenja pravnim licima, odnosno drugim organizacijama, dok izdavanje odobrenja školama vrši ministarstvo nadležno za poslove obrazovanja - Ministarstvo prosvete Republike Srbije (dalje: Ministarstvo).

Kriterijumi za sticanje statusa JPOA

Kriterijumi za sticanje statusa JPOA utvrđeni su **Pravilnikom o bližim uslovima u pogledu programa, kadra, prostora, opreme i nastavnih sredstava za sticanje statusa javno priznatog organizatora aktivnosti obrazovanja odraslih** (dalje: Pravilnik).

Ispunjenost uslova koji se odnose na realizaciju programa neformalnog obrazovanja odraslih, između ostalog, podrazumeva proveru ispunjenosti uslova u pogledu **obezbeđivanja pristupačnosti programa za OSI**. Naime, organizacije koje žele da steknu status JPOA programa obuke treba da obrazlože način na koji će obezbediti pristupačnost i omogućiti realizaciju programa za OSI. Program obuke može se sadržinski i organizaciono prilagođavati OSI, što može podrazumevati obezbeđivanje uslova za nesmetanu fizičku pristupačnost, npr. postavljanjem rampe za prilaz osoba koje se kreću uz pomoć invalidskih kolica ili upotrebom odgovarajućih asistivnih tehnologija. Pored toga, program obuke se može prilagođavati osobama sa invaliditetom i u kontekstu načina realizacije i vremenske dinamike obuke, uključujući i prilagođavanje trajanja programa obuke, načina provere postignuća i sl.

U pogledu prostornog prilagođavanja i uklanjanja arhitektonskih barijera za realizaciju programa obuka za OSI, članom 15. Pravilnika, **Uslov u pogledu vlasništva nad prostorom**, propisano je da JPOA treba da izvodi obuku u poslovnom prostoru koji je izgrađen i opremljen u skladu sa propisima iz oblasti planiranja i izgradnje, ali i propisima kojima su utvrđeni tehnički standardi pristupačnosti za nesmetano kretanje OSI.

Kriterijumi za sticanje statusa JPOA za pružanje usluga karijernog vođenja i savetovanja

Organizacije koje žele da steknu status JPOA za programe karijernog vođenja i savetovanja moraju da, pored uslova propisanih Zakonom o NOKS-u i Pravilnikom, ispune i posebne uslove, odnosno standarde za sticanje statusa JPOA za aktivnost pružanja usluga KViS-a. Posebni uslovi utvrđeni su **Pravilnikom o standardima usluga karijernog vođenja i savetovanja** (dalje: Pravilnik o KViS).

Pravilnikom o KViS-u definisani su, između ostalog, standardi organizacije usluga karijernog vođenja i savetovanja, u okviru kojih je propisano da program i usluge KViS-a treba da budu dostupne različitim kategorijama korisnika usluga. Način, oblike i uslove rada treba prilagoditi individualnim potrebama korisnika i društvenom, socio-ekonomskom i kulturološkom kontekstu, posebno u slučaju korisnika iz osetljivih grupa, uključujući osobe sa (stečenim) invaliditetom.

Usluge KViS-a imaju posebnu ulogu u situacijama kada dođe do neočekivanog nastanka motoričkih oštećenja, koja posledično mogu dovesti osobu do invaliditeta. Ovakve promene znatno utiču na dalje obrazovanje, obučavanje i/ili rad i zapošljavanje lica. Karijerne promene nastale kao rezultat stečenog invaliditeta se razlikuju od promena nastalih u prelaznim periodima, jer zahtevaju brzu reakciju na novonastalu situaciju (prihvatanje invaliditeta, gubitak posla usled stečenih motoričkih smetnji i sl.). Ključna uloga karijernih praktičara, kao pružaoца usluga KViS-a, jeste da efikasno i blagovremeno odgovore na potrebe ovih korisnika usluga, podstičući pritom donošenje odluka u cilju upravljanja daljim tokom karijere, dodatnim obrazovanjem i obučavanjem, pronalaženjem odgovarajućeg posla, samoaktualizacijom ličnih potencijala, ali i podsticanjem procesa prihvatanja i ovladavanja motoričkim smetnjama.

Priznavanje prethodnog učenja

Pravilnikom o standardima i načinu sprovođenja postupka priznavanja prethodnog učenja („Službeni glasnik RS“, broj 148/2020) utvrđeni su standardi i način sprovođenja postupka PPU u Republici Srbiji. Termin priznavanja prethodnog učenja se izjednačava sa terminom „validacija neformalnog i informalnog učenja“ (*Validation of non-formal and informal learning*), a u skladu sa Evropskim preporukama za validaciju neformalnog i informalnog učenja.

Postupak priznavanja prethodnog učenja podrazumeva mogućnost da se prepoznaju, procene i priznaju znanja i veštine stečene kroz različite obuke, životno i radno iskustvo, i da se za tako priznata znanja i veštine dobije uverenje o stečenim kompetencijama ili sertifikat kojim se potvrđuje stečena kvalifikacija. Kroz ovaj postupak moguće je sticanje kvalifikacija na 2, 3 i 5 nivou Nacionalnog okvira kvalifikacija Republike Srbije.

PPU postupak mogu sprovoditi škole sa statusom JPOA koje imaju odobrenje za sprovođenje postupka priznavanja prethodnog učenja. Škola koja je stekla status JPOA za aktivnost PPU obrazuje Tim za PPU, koji realizuje postupak priznavanja prethodnog učenja.

Tim za PPU čine:

1. savetnik za PPU;
2. ocenjivač iz škole;
3. ocenjivač iz privrede.

Postupak priznavanja prethodnog učenja podrazumeva sledeće aktivnosti:

1. informisanje zainteresovanog lica o postupku priznavanja prethodnog učenja;
2. savetovanje i vođenje, podrška kod samoprocene, prikupljanje dokaza i izrada portfolia kandidata;
3. izrada izveštaja o kandidatu sa planom procene;
4. obavljanje ispita prema planu procene kandidata pred Komisijom za procenu ishoda učenja i kompetencija kandidata;
5. izdavanje javne isprave, odnosno uverenja ili potvrde;
6. osiguranje kvaliteta postupka priznavanja prethodnog učenja.

Republika Hrvatska

Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih jedna je od ključnih institucija za oblast obrazovanja odraslih u Republici Hrvatskoj, osnovana Zakonom o Agenciji za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih (NN 24/10). Osnivač Agencije je Republika Hrvatska, a prava i dužnosti osnivača obavlja ministarstvo nadležno za poslove obrazovanja. Delatnost Agencije su poslovi planiranja, razvijanja, organizovanja, realizacije, praćenja i unapređivanja sistema stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih.

Agencija je ključna institucija za razvoj, praćenje i unapređenje sistema obrazovanja odraslih u Republici Hrvatskoj. Prema Zakonu o Agenciji, njeni ključni zadaci uključuju:

- razvoj i primenu metodologije za obrazovanje odraslih, posebno usklađene sa Hrvatskim kvalifikacijskim okvirom (HKO);
- spoljašnje vrednovanje i samovrednovanje ustanova koje sprovode programe obrazovanja odraslih;
- savetodavnu i stručnu podršku ustanovama koje žele razviti i realizovati nove obrazovne programe;
- podsticanje inovacija i učešće u projektima u vezi sa celoživotnim učenjem i osposobljavanjem odraslih, kao i
- promovisanje kvaliteta i podsticanje inkluzije u obrazovnim aktivnostima.

Hrvatski kvalifikacijski okvir (HKO) je reformski instrument kojim se u Republici Hrvatskoj uređuje celokupni sistem kvalifikacija, na svim obrazovnim nivoima, putem standarda kvalifikacija zasnovanih na ishodima učenja i usklađenih sa potrebama tržišta rada, pojedinca i društva u celini. Na taj način HKO predstavlja nacionalni instrument za osiguravanje kvaliteta i transparentnosti kvalifikacija u Hrvatskoj, a zasniva se na načelima Evropskog okvira kvalifikacije (EOK).

Budući da su u središtu HKO-a ishodi učenja, a ne postupak kojim se do tih ishoda došlo, HKO daje temelje za razvijanje vrednovanja prethodnog učenja, odnosno daje osnovu za priznavanje i vrednovanje ishoda neformalnog i informalnog učenja, uz obavezno uvođenje sistema osiguravanja kvaliteta te jasno propisane procedure provere kvaliteta.

Usklađivanje obrazovnih programa sa HKO-om omogućava:

- prepoznatljivost kvalifikacija na nacionalnom i evropskom nivou;
- horizontalnu i vertikalnu prohodnost između različitih nivoa obrazovanja;
- fleksibilnost i modularnost programa kroz razvoj mikrokvalifikacija i delimičnih kvalifikacija i
- olakšano priznavanje kompetencija i mobilnost radne snage, naročito u okviru Evropske unije.

Sprovođenje programa obrazovanja odraslih u Republici Hrvatskoj regulisano je Zakonom o obrazovanju odraslih (NN 144/2021), koji jasno definiše potrebne korake i odgovornosti uključenih institucija. Osnovni cilj ovog zakonodavnog okvira je da osigura kvalitetne obrazovne programe koji su u skladu sa potrebama tržišta rada te omogućavaju lični i profesionalni razvoj odraslih polaznika.

Proces dobijanja odobrenja sastoji se od nekoliko koraka:

1. Dobijanje stručnog mišljenja Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih (ASOO)

Nakon kreiranja i donošenja programa, ustanova za obrazovanje odraslih mora najpre pribaviti pozitivno stručno mišljenje Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih, nakon čega podnesi zahtev Ministarstvu nauke, obrazovanja i mladih. Ovaj korak je ključan jer Agencija sprovodi stručno vrednovanje predloženog programa na osnovu *Metodologije za razvoj programa obrazovanja odraslih*, uzimajući u obzir relevantne sektorske standarde kvalifikacija.

ASOO daje preporuku ustanovama za obrazovanje odraslih da sa veb-stranica Agencije preuzimaju programe obrazovanja i dostavljaju zahteve za stručno mišljenje samo za one programe za koje su u ustanovi ispunjeni odgovarajući materijalni i kadrovski uslovi potrebni za realizaciju tih programa.

2. Podnošenje prijave Agenciji za stručno mišljenje

U postupku izdavanja mišljenja ustanova elektronskim putem dostavlja Agenciji zahtev i program(e) obrazovanja odraslih. Nakon toga, ASOO izrađuje pisano

stručno mišljenje, na osnovu kojeg odlučuje o opravdanosti i usklađenosti predloženog programa sa važećim zakonodavstvom, potrebama tržišta rada i sa Hrvatskim kvalifikacijskim okvirom.

3. Podnošenje zahteva Ministarstvo nauke, obrazovanja i mladih

Po prijemu pozitivnog stručnog mišljenja Agencije, ustanova podnosi Zahtev za odobrenje izvođenja programa Ministarstvu nauke, obrazovanja i mladih.

Nakon dostavljanja potpune dokumentacije, regulisano Pravilnikom o standardima i normativima te načinu i postupku utvrđivanja ispunjenosti uslova u ustanovama za obrazovanje odraslih, Ministarstvo analizira dobijenu dokumentaciju te imenuje odbor koji utvrđuje udovoljavanje materijalno-tehničkim, kadrovskim i prostornim uslovima za izvođenje programa. Ukoliko odbor utvrdi ispunjenost potrebnih uslova, Ministarstvo donosi Rešenje o odobrenju izvođenja programa na temelju kojeg ustanova stiče pravo na početak izvođenja programa.

Tek nakon dobijanja ovog službenog rešenja, ustanova za obrazovanje odraslih može započeti sa realizacijom obrazovnog programa.

U skladu sa zakonskom obavezom izrade metodologije iz člana 12. stava 10. Zakona o obrazovanju odraslih (NN 144/21), te finansiranja programa formalnog obrazovanja putem vaučera prema Nacionalnom planu korekcija, ASOO je izradila Metodologiju za izradu programa obrazovanja odraslih za sticanje mikrokvalifikacija, delimičnih kvalifikacija i celovitih kvalifikacija finansiranih putem vaučera i drugih izvora finansiranja.

Metodologija izrade programa obrazovanja odraslih u skladu je sa Zakonom o obrazovanju odraslih (član 17, stav 6.) prema kojem se programi formalnog obrazovanja odraslih za sticanje kompetencija potrebnih za rad, a finansiranih putem vaučera, zasnivaju na standardu zanimanja (ili skupom kompetencija) i standardom kvalifikacije (ili skupom ishoda učenja) iz Registra HKO-a.

Metodologija je osnovni dokument koji pruža uputstva, smernice za planiranje, razvoj, izradu i vrednovanje programa obrazovanja odraslih, koji su usklađeni sa Hrvatskim kvalifikacijskim okvirom. Glavni cilj je osigurati kvalitetno, transparentno i tržištu rada prilagođeno obrazovanje odraslih putem standardizovanih programa koji omogućuju sticanje:

- mikrokvalifikacija (kraći, fleksibilni programi usmereni na sticanje konkretnih kompetencija, mogu se bazirati na jednom ili više skupova ishoda učenja i kombinovati u skladu sa potrebama pojedinca i tržišta rada),
- delimičnih kvalifikacija (obuhvataju osposobljavanja i usavršavanja za specifična zanimanja ili kompetencije),
- celovitih kvalifikacija (koje omogućuju samostalan pristup tržištu rada ili nastavak obrazovanja, a sprovode se na osnovu upisanih standarda kvalifikacija i zahtevaju formalnu strukturu).

Prilagodavanje programa obrazovanja odraslih osobama sa invaliditetom

U skladu sa članom 22. Zakona o obrazovanju odraslih, ustanove su dužne da za OSI osiguraju razumno prilagodavanje metoda, sadržaja, materijala i okruženja, što uključuje:

- osiguravanje asistivne tehnologije, pomagala ili podrške u komunikaciji,
- prilagodavanje materijala i okruženja za osobe sa oštećenjem vida, sluha, motoričkim smetnjama i sl.,
- individualizovani pristup u obučavanju i vrednovanju,
- mogućnost fleksibilnijeg rasporeda i dodatne podrške u učenju.

Stoga je u obrascu za izradu programa obrazovanja predviđen poseban deo u kojem predlagač opisuje konkretne mere za uključivanje OSI te način vrednovanja njihovih ishoda učenja.

Metodologija je osmišljena na način koji bi trebalo da omogući brzu reakciju obrazovnog sistema na promene na tržištu rada, podsticati celoživotno učenje i osigurati transparentnost i uporedivost kvalifikacija na nacionalnom i evropskom nivou.

Na veb-stranici ASSO objavljena je *Metodologija za izradu programa obrazovanja odraslih za sticanje mikrokvalifikacija, delimičnih kvalifikacija i celovitih kvalifikacija finansiranih putem vaučera i drugih izvora finansiranja* kao i niz programa koje ustanove za obrazovanje odraslih mogu jednostavno preuzeti ukoliko ispunjavaju uslove za dobijanje rešenja o odobrenju realizacije programa obrazovanja odraslih. Takođe, ASSO preporučuje da ustanove između sebe dele već odobrene programe, kako bi se ubrzao dolazak do pozitivnog rešenja, a time i brži odgovor na potrebe tržišta rada.

Vrednovanje prethodnog učenja

Usvajanjem *Pravilnika o načinu prijave i sprovođenju vrednovanja prethodnog učenja* (NN 79/2024), Hrvatska je učinila važan iskorak prema prepoznavanju znanja, veština i kompetencija stečenih izvan formalnog obrazovanja. Time se sistemu obrazovanja odraslih daje dodatna fleksibilnost i inkluzivnost, a osobama koje su se obrazovale kroz rad, volontiranje, samostalno učenje ili svakodnevno životno iskustvo pruža se mogućnost sticanja formalnog priznavanja.

Ovaj pristup ima naročit značaj za odrasle OSI, uključujući one sa stečenim motoričkim smetnjama, kojima su formalni obrazovni putevi neretko fizički, komunikaciono ili sistemski otežani.

Novi Pravilnik propisuje jasno strukturisan postupak vrednovanja prethodno stečenih kompetencija, a bazira se na načelima kvaliteta, transparentnosti i relevantnosti učenja.

Da bi institucija mogla sprovesti postupak vrednovanja, mora ispuniti zahtevne preuslove:

- da bude registrovana kao ustanova za obrazovanje odraslih;

- da poseduje rešenje ASOO o visokom ili vrlo visokom nivou kvaliteta na osnovu spoljašnjeg vrednovanja;
- da ima verifikovan obrazovni program koji je realizovan sa najmanje dve obrazovne grupe i obuhvata ishode učenja koji se žele vrednovati, kao i
- da obezbedi stručno mišljenje ASOO-a i odobrenje Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih za sprovođenje programa vrednovanja.

Iako novi Pravilnik pruža čvrst zakonski osnov za priznavanje prethodnog učenja, njegova implementacija u Hrvatskoj tek je u početnim fazama. Praksa pokazuje visok nivo motivacije među institucijama, ali i još veću potrebu za većom operativnom podrškom od dosadašnje.

Republika Slovenija

Uloga narodnih univerziteta u obrazovanju odraslih u Sloveniji

Narodni univerziteti (NU) predstavljaju centralne institucije za obrazovanje odraslih u Sloveniji, koje omogućavaju pristupačno i prilagođeno obrazovanje različitim grupama stanovništva. Imaju ključnu ulogu u celoživotnom učenju, prekvalifikaciji, socijalnoj uključenosti i ličnom razvoju pojedinaca.

NU su javne obrazovne ustanove koje nude formalne i neformalne programe za odrasle. Deluju lokalno, u različitim opštinama širom Slovenije, i namenjeni su širokom spektru polaznika – od nezaposlenih, starijih, zaposlenih, migranata, mladih bez obrazovanja do ranjivih grupa. Njihov rad se bazira na principima celoživotnog učenja, koje naglašava da je obrazovanje dostupno svima i da se čovek može obrazovati tokom celog života.

NU predstavljaju centralne institucije za obrazovanje odraslih u Sloveniji, koje omogućavaju pristupačno i prilagođeno obrazovanje različitim grupama stanovništva. Imaju ključnu ulogu u celoživotnom učenju, prekvalifikaciji, socijalnoj uključenosti i ličnom razvoju pojedinaca.

Ključne uloge narodnih univerziteta:

1. Omogućavanje formalnog i neformalnog obrazovanja odraslih
 - Realizuju osnovno i srednje obrazovanje za odrasle;
 - Omogućavaju sticanje stručnih kvalifikacija i prekvalifikacija;
 - Nude neformalne programe, poput kurseva jezika, obuka iz informatike i kreativnih radionica.
2. Pomoć pri zapošljivosti i prekvalifikaciji
 - Organizuju kurseve i obuke za nezaposlene i tražioce zaposlenja;
 - Saraduju sa Zavodom za zapošljavanje Republike Slovenije i nude programe za veću konkurentnost na tržištu rada;
 - Sprovode karijerno vođenje i savetovanje.

3. Unapređivanje socijalne inkluzije i obrazovanja ranjivih grupa

- Realizuju programe koji su namenjeni i starijima, migrantima, Romima, OSI i drugim ranjivim grupama;
- Pomažu u socijalnoj integraciji, učenju jezika i razumevanju kulturnih sadržaja.

4. Podsticanje celoživotnog učenja

- Organizuju radionice, predavanja, kurseve i projekte koji podstiču lični razvoj i sticanje novih kompetencija;
- Omogućavaju neformalno učenje i razvoj ličnih interesa.

5. Razvoj zajednice i međugeneracijsko učenje

- Podstiču međugeneracijsku saradnju i razmenu znanja;
- Realizuju projekte koji povezuju mlade i starije polaznike i aktivno saraduju sa volonterskim organizacijama.

Programi i aktivnosti NU - nude širok spektar obrazovnih programa, prilagođenih različitim ciljnim grupama:

Formalno obrazovanje

- Osnovna škola za odrasle;
- Srednjoškolski programi (stručno i profesionalno obrazovanje);
- Nacionalne profesionalne kvalifikacije (NPK).

Neformalno obrazovanje

- Kursevi jezika (engleski, nemački, italijanski, slovenački za strance);
- Informatika i digitalna pismenost;
- Kreativne i kulturne radionice (umetnost, istorija, književnost);
- Kursevi mekih veština (komunikacija, preduzetništvo, lični razvoj).

Programi za zapošljavanje i prekvalifikaciju

- Programi sufinansirani od strane Evropskog socijalnog fonda (ESF);
- Obuke za deficitarna zanimanja;
- Karijerno savetovanje i pomoć pri pronalasku posla.

Programi za socijalnu uključenost

- Programi za migrante – učenje slovenačkog jezika i upoznavanje kulture.
- Obrazovanje za starije – u saradnji sa Univerzitetima za treće doba.
- Podrška ranjivim grupama – npr. OSI, Romima.

NU u Sloveniji imaju neprocenjivu ulogu u obrazovanju odraslih jer nude prilagođene programe za raznolike društvene grupe. Njihov rad omogućava lični, profesionalni i društveni razvoj pojedinaca i doprinosi stvaranju obrazovanog, inkluzivnog i dinamičnog društva.

Univerzitet za treće životno doba (UTŽO) i njegova uloga u obrazovanju odraslih

Univerzitet za treće životno doba (UTŽO) je posebna obrazovna ustanova, namijenjena prvenstveno starijim osobama koje žele da nastave sa učenjem, sticanjem novih znanja i aktivnim uključivanjem u društvu. U Sloveniji, UTŽO ima značajnu ulogu u oblasti celoživotnog obrazovanja i omogućava starijim osobama da ostanu aktivne, društveno uključene te mentalno i socijalno vitalne.

UTŽO su neprofitne organizacije koje deluju u različitim gradovima Slovenije. Povezani su u Slovenački univerzitet za treće životno doba (SUTŽO), koja koordinira aktivnosti na nacionalnom nivou. Prema podacima iz 2023. godine, SUTŽO čini razvijena nacionalna mreža sa 54 univerziteta koji deluju u gotovo svim većim slovenačkim gradovima. U obrazovne programe uključeno je više od 12.000 starijih osoba širom Slovenije, od čega ih je više od 2.000 u Ljubljani. U akademskoj godini 2023/24 u Ljubljani je bilo 202 studijske grupe, što je povećanje od 7 % u odnosu na prethodnu godinu. Broj studenata porastao je za 9.2 %, a broj studijskih mesta za 6.5 %. Ovi podaci ukazuju na rastuće interesovanje starijih osoba za obrazovanje i njihovo aktivno uključivanje u društvo kroz UTŽO programe.

Uloga UTŽO u obrazovanju odraslih

Univerzitet za treće životno doba ima više važnih uloga u društvu:

1. Omogućava pristup znanju i celoživotnom učenju
 - Polaznicima nudi obrazovanje bez pritiska ocenjivanja,
 - Naglasak je na upoznavanju novih tema, usavršavanju veština i samorealizaciji.
2. Podstiče aktivno starenje i društvenu uključenost
 - Pomaže starijima da ostanu društveno aktivni i povezani sa zajednicom,
 - Učešće u programima sprečava usamljenost i jača međugeneracijsku saradnju.
3. Doprinosi ličnom razvoju i poboljšanju kvaliteta života
 - Polaznici razvijaju kritičko mišljenje, komunikacijske veštine i digitalne kompetencije,

- Smanjuje se rizik od demencije i drugih kognitivnih bolesti održavajući mentalnu aktivnost što doprinosi samopouzdanju, samostalnosti i osećaju vrednosti.
4. Razvija volonterizam i međugeneracijsku saradnju
- Stariji često volontiraju, prenose znanje mlađim generacijama i uključuju se u projekte zajednice,
 - UTŽO organizuje projekte koji povezuju mlade i starije, jačajući međugeneracijske veze.

Programi i aktivnosti UTŽO

UTŽO nudi širok spektar programa i aktivnosti prilagođenih interesima i potrebama starijih:

- Kursevi jezika – učenje stranih jezika (engleski, nemački, italijanski i dr.)
- Računarska pismenost i digitalne veštine – korišćenje interneta, društvenih mreža, e-pošte
- Kulturne i umetničke radionice – slikanje, vajanje, muzika, pozorište
- Istorija, filozofija i književnost – predavanja o istoriji, svetskoj književnosti, etici
- Zdravlje i rekreacija – joga, nordijsko hodanje, ishrana i zdrav stil života
- Društvene i prirodne nauke – sociologija, psihologija, ekologija
- Ekskurzije i istraživanja – posete muzejima, galerijama, istorijskim mestima
- Volonterski rad i mentorstvo – učešće u međugeneracijskim projektima

UTŽO doba je jedan od ključnih stubova obrazovanja odraslih u Sloveniji. Omogućava starijima da ostanu aktivni, povezani i obrazovani, čime doprinosi njihovom ličnom zadovoljstvu i boljem funkcionisanju društva u celini.

UTŽO dokazuje da učenje nikada ne prestaje, već je proces koji obogaćuje celi život.

Sistem Nacionalnih profesionalnih kvalifikacija

Sistem **Nacionalnih profesionalnih kvalifikacija – NPK** u Sloveniji omogućava osobama da formalno steknu i dokažu svoje **stručne veštine i znanja** potrebna za obavljanje određenog zanimanja, **nezavisno od završenog formalnog obrazovanja**. To znači da odrasle osobe sa radnim iskustvom, veštinama i znanjima u određenoj oblasti, kao i osobe koje nisu završile formalno obrazovanje u toj oblasti, ali su naučile posao kroz praksu, mogu dobiti službenu kvalifikaciju putem sistema NPK. Osoba koja se prijavljuje mora zadovoljiti uslove iz standarda NPK (npr. godine iskustva, specifične veštine, kursevi i sl.).

NPK je javno priznata kvalifikacija koja omogućava pojedincima da formalno dokažu svoja stručna znanja i veštine, lakše nađu posao ili napreduju u karijeri ili se prekvalifikuju ili usavrše u nekoj oblasti.

NPK nije isto što i formalno obrazovanje (npr. srednja škola), ali ima **zakonsku vrednost i može se upisati u evidenciju kvalifikacija.**

Podrška osobama sa invaliditetom u obrazovanju odraslih, profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju

Sve zemlje partneri na projektu su potpisnice Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom usvojene na 61. zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija od 13.12.2006. godine. Cilj Konvencije je unapređenje, zaštita i osiguranje punog i jednakog uživanja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda svim osobama sa invaliditetom i unapređivanje poštovanja njihovog urođenog dostojanstva. Potpisivanjem Konvencije sve zemlje su se obavezale da osiguraju inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima i učenje tokom čitavog **života**.

Republika Srbija

OSI čine posebno osetljivu i marginalizovanu grupu građana. Načini zadovoljavanja njihovih potreba, kao i zahtevi za prilagođavanjem ili pružanjem neophodne podrške, prisutni su u svim segmentima društvenog života, uključujući oblasti ekonomije, zdravstva, zapošljavanja, obrazovanja, kulture, sporta, saobraćaja i drugih sektora. Položaj i prava OSI regulisana su kroz obimnu zakonsku i podzakonsku regulativu Republike Srbije, kao i međunarodne konvencije koje je Republika Srbija ratifikovala.

Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period 2025-2030 godine je multiresorski dokument kojim se nastavlja kontinuirani institucionalni napor na poboljšanju sveukupnog društvenog i ekonomskog položaja i stvaranja uslova za ravnopravno učešće u društvu svih OSI. Opšti cilj Strategije je unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u cilju punog uživanja svih prava i ravnopravnog života u zajednici, kroz uključivanje u sve oblasti društvenog života na jednakoj osnovi uz puno poštovanje ličnog dostojanstva, nezavisnosti, slobode izbora i individualnosti.

U samoj Strategiji unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u RS za period 2025-2030 godine spominju se planski dokumenti na nacionalnom nivou koji su trenutno na snazi i odnose se na različite društvene oblasti. Među njih spadaju Strategija deinstitucionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period 2022-2026. („Službeni glasnik RS“, broj 12/22), Program o zaštiti mentalnog zdravlja u Republici Srbiji za period 2019-2026. godine („Službeni glasnik RS“, broj 84/19), Strategija javnog zdravlja u Republici Srbiji 2018-2026. godine („Službeni glasnik RS“, broj 61/18), Strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2021. do 2030. godine („Službeni glasnik RS“, broj 103/21).

U okviru **Strategije zapošljavanja u Republici Srbiji za period od 2021. do 2026. godine**, OSI su prepoznate kao prioritetna ciljna grupa i izdvojene su kao jedna od kategorija teže zapošljivih lica u Republici Srbiji. Prevazilaženje izazova koji

uključuju prepreke pri kretanju i korišćenju javnog prevoza, neadekvatnu pristupačnost objekata, otežan pristup uslugama i informacijama, nedovoljnu dostupnost zaposlenja i mogućnosti za razumno prilagođavanje radnog mesta, kao i ograničen pristup kvalitetnom obrazovanju i profesionalnoj obuci predstavlja jedan od opštih ciljeva Strategije.

Zakon o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom zabranjuje diskriminaciju i obezbeđuje pravo OSI da neometano pristupe javnim ustanovama. Javne i privatne zgrade, kao i javni prostor (ulice, trgovi, parkovi, itd.) moraju biti projektovane, izgrađene i održavane na način koji svim korisnicima, a naročito OSI, deci i starijima, omogućava lak pristup, kretanje i boravak, to jest upotrebu u skladu sa tehničkim karakteristikama i namenom. Propisi koji definišu obavezne tehničke mere, dizajn, planiranje i uslove za izgradnju, integralni su deo standarda koji regulišu pristupačnost, odnosno nalažu da se obezbedi neometan pristup i kretanje deci, starijima i OSI.

Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom propisana je obaveza OSI da se uključuje u obrazovanje, školovanje, usavršavanje, stručno osposobljavanje i obuku. U okviru profesionalne rehabilitacije ovaj zakon podrazumeva sprovođenje niza aktivnosti u cilju osposobljavanja za odgovarajući posao, održavanje zaposlenja, napredovanje ili promenu profesionalne karijere u okviru kojih je predviđeno i radno osposobljavanje, dokvalifikacija, prekvalifikacija i programi za sticanje, održavanje i unapređivanje radnih i radno-socijalnih veština i sposobnosti.

Republika Hrvatska

OSI imaju zagantovano pravo na pristup svim oblicima obrazovanja, profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju u skladu sa međunarodnim konvencijama i zakonodavnim okvirom Republike Hrvatske, što im osigurava nediskriminatorni pristup jednakih mogućnosti, razumno prilagođavanje metoda, načina i oblika realizacije obrazovnih programa kao i vrednovanja ishoda učenja.

Zakonski i podzakonski akti koji regulišu profesionalnu rehabilitaciju (kao deo obrazovanja odraslih) i zapošljavanje osoba sa invaliditetom:

- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom (NN 157/13, 152/14, 39/18, 32/20),
- Pravilnik o profesionalnoj rehabilitaciji i centrima za profesionalnu rehabilitaciju osoba sa invaliditetom (NN 75/18, 145/20),
- Pravilnik o zaštitnim radionicama i integrativnim radionicama za zapošljavanje osoba sa invaliditetom (NN 75/18),
- Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja evidencije zaposlenih osoba sa invaliditetom (NN 75/18),
- Pravilnik o podsticajima pri zapošljavanju osoba sa invaliditetom (NN 75/2018, 120/2018, 145/20),

- Pravilnik o utvrđivanju kvote za zapošljavanje osoba sa invaliditetom (NN 75/18, 120/18, 37/20, NN 151/24),
- Pravilnik o osiguranju pristupačnosti građevina osobama sa invaliditetom i smanjene pokretljivosti (NN 78/13).

Sistem obrazovanja odraslih u Republici Hrvatskoj kontinuirano se razvija kako bi osigurao što veću relevantnost i dostupnost obrazovnih programa OSI u skladu sa potrebama tržišta rada i opštom društvenom inkluzivnošću. Hrvatski kvalifikacijski okvir, programi obrazovanja odraslih, priznavanje prethodno stečenih znanja, veština i kompetencija te aktivnosti profesionalne rehabilitacije omogućuju OSI lakši pristup različitim vrstama obrazovanja i posledično veću zapošljivost. Time se znatno unapređuju njihove profesionalne kompetencije, kao i društvena relevantnost i socijalna integracija.

Republika Slovenija

Profesionalna rehabilitacija u Sloveniji uređena je kroz više zakonskih akata koji osiguravaju prava i podršku OSI pri uključivanju na tržište rada. Ključni zakon u ovoj oblasti je Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom (ZZRZI).

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju OSI (ZZRZI)

Ovaj zakon definiše prava i obaveze OSI, kao i uslove i načine njihove profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja. Cilj zakona je podstaći ravnopravno uključivanje OSI na tržište rada i pružiti podršku njihovom zapošljavanju.

Ključne odredbe ZZRZI uključuju:

- Pravo na profesionalnu rehabilitaciju: OSI se garantuje pravo na usluge profesionalne rehabilitacije, koje uključuju procenu radnih sposobnosti, obuku za rad, prilagođavanje radnog mesta i drugu podršku za uključivanje na tržište rada.
- Obaveze poslodavaca: Poslodavci su dužni osigurati jednake mogućnosti za zapošljavanje OSI i prilagoditi radna mesta njihovim potrebama.
- Podsticaji za zapošljavanje OSI: Zakon predviđa finansijske i druge podsticaje za poslodavce koji zapošljavaju OSI, poput subvencija za prilagođavanje radnog mesta i sufinansiranje plata.

Ostali relevantni zakoni

Pored ZZRZI, važni su i drugi zakoni i propisi koji regulišu oblast profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba sa invaliditetom:

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju (ZPIZ-2): Ovaj zakon uređuje prava iz invalidskog osiguranja, uključujući pravo na profesionalnu rehabilitaciju

za osiguranike kod kojih je došlo do smanjenja radne sposobnosti usled bolesti ili povrede.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju (ZZVZZ): Uređuje prava na zdravstvene usluge, uključujući rehabilitaciju nakon povreda ili bolesti koje mogu uticati na radnu sposobnost pojedinca.

Zakon o socijalnom uključivanju osoba sa invaliditetom (ZSVI): Ovaj zakon propisuje mere za podsticanje socijalnog uključivanja OSI, što uključuje i podršku u zapošljavanju i profesionalnoj rehabilitaciji.

Institucije za sprovođenje profesionalne rehabilitacije

U Sloveniji deluje više institucija koje pružaju usluge profesionalne rehabilitacije:

- Univerziteti i rehabilitacijski institut Republike Slovenije – Soča: Specijalizovana ustanova za medicinsku i profesionalnu rehabilitaciju, koja pruža sveobuhvatnu brigu o OSI.
- Zavod Republike Slovenije za zapošljavanje (ZRSZ): Nudi programe profesionalne rehabilitacije i aktivne mere zapošljavanja OSI.
- Centri za socijalni rad: Pružaju podršku pri socijalnom uključivanju osoba sa invaliditetom i usmeravaju ih ka odgovarajućim programima rehabilitacije i zapošljavanja.

Slovenački zakonski okvir u oblasti profesionalne rehabilitacije usmeren je na osiguranje jednakih mogućnosti za OSI pri njihovom uključivanju na tržište rada. Kroz različite zakone i propise definisana su prava i obaveze kako osoba sa invaliditetom, tako i poslodavaca, čime se podstiče zapošljivost i društvena uključenost osoba sa invaliditetom.

LITERATURA

Izvori:

Knjige i diplomski rad

- Federici, S., & Scherer, M. (2012). *Assistive technology assessment handbook*. CRC Press.
- Lazor, M. (2017). *Katalog asistivne tehnologije*. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.
- Vukušić, D. (2016). *Primjena asistivne tehnologije u poboljšanju kvalitete života obitelji djeteta s motoričkim poremećajima* [Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet]. Repozitorij Edukacijskorehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. <https://repozitorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf:79>

Članci iz časopisa

- Bryant, B. R., Bryant, D. P., Shih, M., & Seok, S. (2010). Assistive technology and supports provision: A selective review of the literature and proposed areas of application. *Exceptionality*, 18(4), 203–213. <https://doi.org/10.1080/09362835.2010.513925>
- Scherer, M. J. (2005). Assessing the benefits of using assistive technologies and other supports for thinking, remembering and learning. *Disability and Rehabilitation*, 27(13), 731–739. <https://doi.org/10.1080/09638280400014816>
- ToroHernández, M. L., Kankipati, P., Goldberg, M., Contepomi, S., Tsukimoto, D. R., & Bray, N. (2019). Appropriate assistive technology for developing countries. *Physical Medicine and Rehabilitation Clinics*, 30(4), 847–865. <https://doi.org/10.1016/j.pmr.2019.07.008>

Normativni okvir – Republika Srbija, Republika Hrvatska i Republika Slovenija

- Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. (2021, 23. jun). *Službeni glasnik RS*, 63.
- Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije. (2014). *Narodne novine*, 124.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom. (2007). *Narodne novine*, 6.
- Zakon o Hrvatskom kvalifikacijskom okviru. (2013, 2016, 2018, 2020, 2021). *Narodne novine*, 22/13, 41/16, 64/18, 47/20, 20/21.
- Zakon o Nacionalnom okviru kvalifikacija Republike Srbije. (2018, 2020, 2021, 2023). *Službeni glasnik RS*, 27/2018, 6/2020, 129/2021dr. zakon, 76/2023.
- Zakon o obrazovanju odraslih. (2013, 2017, 2018, 2020). *Sl. glasnik RS*, br. 55/2013, 88/2017dr. zakon, 27/2018dr. zakon i 6/2020dr. zakon.

- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. (2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2023, 2025). *Službeni glasnik RS*, br. 88/2017, 27/2018dr. zakon, 10/2019, 6/2020, 129/2021, 92/2023 i 19/2025.
- Zakon o Registru osoba s invaliditetom. (2022). *Narodne novine*, 63/22.
- Zakon o Agenciji za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih. (2010). *Narodne novine*, 24/10.
- Pravilnik o bližim uslovima u pogledu programa, kadra, prostora, opreme i nastavnih sredstava za sticanje statusa javno priznatog organizatora aktivnosti obrazovanja odraslih. (2021). *Službeni glasnik RS*, 130/2021.
- Pravilnik o standardima usluga karijernog vođenja i savetovanja. (2019). *Službeni glasnik RS*, 43/2019.
- Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja očevidnika zaposlenih osoba s invaliditetom. (2018). *Narodne novine*, 75/18.
- Pravilnik o Registru Hrvatskoga kvalifikacijskog okvira. (2021). *Narodne novine*, 96/21.
- Pravilnik o načinu vanjskog vrednovanja ustanova za obrazovanje odraslih i skupova ishoda učenja te načinu rada i imenovanja povjerenstva za prigovore na izvješće o vanjskom vrednovanju. (2023). *Narodne novine*, 19/23.
- Pravilnik o načinu prijave i provođenju vrednovanja prethodnog učenja. (2024). *Narodne novine*, 79/24.
- Pravilnik u Registru Hrvatskoga kvalifikacijskog okvira. (2021). *Narodne novine*, 96/21. (*Ovo je duplikat Pravilnika već gore – u APA se navodi samo jedanput pa ga nisam ponovio.*)
- Pravilnik o standardima i normativima za izvođenje programa obrazovanja odraslih. (2023). *Narodne novine*, 14/23.

Internet resursi

- Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih (ASOO). (n.d.). *Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih*. <https://www.asoo.hr>
- Assistive Technology Industry Association. (n.d.). *What is AT?* <https://www.atia.org/home/at-resources/what-is-at/>
- Bilten – osobe s invaliditetom 2024. (2024). *Hrvatski zavod za javno zdravstvo*. https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2024/10/Bilten_-_osobe_s_invaliditetom_2024_g-1.pdf
- Hrvatski zavod za javno zdravstvo. (2024). *Izvješće o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj (Rujan 2024)*.
- Informator. (n.d.). *Informator*. <https://informator.hr>
- Narodne novine. (n.d.). *Narodne novine (NN) 79/2024*. <https://narodne-novine.nn.hr>
- POU Koprivnica. (n.d.). *Pučko otvoreno učilište Koprivnica*. <http://www.pou-kop.hr>
- ReferNet Hrvatska. (n.d.). *ReferNet Hrvatska*. <https://www.refernet.hr>
- Sveučilište Algebra Bernays. (n.d.). *Sveučilište Algebra Bernays*. <https://www.algebra.hr>
- World Health Organization. (2024, January 2). *Assistive technology*. Retrieved March 29, 2025, from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/assistive-technology>

www.adapted-project.eu

Република Србија
АГЕНЦИЈА ЗА КВАЛИФИКАЦИЈЕ

РЦСЕ

Ресурсни центар за специјалну едукацију

humananova IP@K

INSTITUT ZA SIMBOLNO
ANALIZO I RAZVOJ
INFORMACIJSKIH TEHNOLOGIJA